

БЪЛГАРСКИЯТ ПЕЧАТ В НАВЕЧЕРИЕТО НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (1934—1939)

ИЛЧО ДИМИТРОВ

Рецензент: *Величко Георгиев*

Редактор: *Мария Велева*

Илчо Димитров. ПЕЧАТЪ В БОЛГАРИИ В КАНАУН ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1934—1939)

В настоящей статье рассматривается роль печати в буржуазной Болгарии накануне второй, мировой войны. Анализируются трудности фашистской цензуры, которые испытывала прогрессивная печать. Подчеркивается роль печати в создании антифашистского единодействия между БКП и левыми группировками буржуазных и мелкобуржуазных партий как предпосылка будущей совместной борьбы в годы второй мировой войны. Выясняется значение нелегальной коммунистической печати для распространения партийных лозунгов среди масс и для увеличения авторитета партии, выбравшей курс на создание широкого антифашистского фронта.

Ilčo Dimitrov. THE BULGARIAN PRESS ON THE EVE OF WORLD WAR II (1934—1939)

The article examines the role of the press in bourgeois Bulgaria in the years preceding World War II. The difficulties placed before the progressive press by the fascist censorship is analysed. The role of the press for the building up of the antifascist unity of action between the Bulgarian Communist Party and the left wing of the bourgeois and the petty bourgeois parties is pointed out as a precondition of the future joint struggles in the years of World War. II. The significance of the illegal communist press in broadening the influence of the Bulgarian Communist Party in Bulgaria is stressed.

Още с установяването си на 19 май 1934 г. фашистката диктатура предприе решително настъпление срещу демократичните права и свободи на гражданите. Свободата на печата е ликвидирана. Въведе се строг режим на цензура. Със средствата на строга цензура и чрез системата на държавен контрол и ръководство върху печата властта се опитваше да ликвидира всяка легална изява на партийно-политическа мисъл освен официалната. Разрешаваше се чисто информационният и „жълтият“ печат, както и периодичните издания, свързани с общоинтелектуални, чисто научни и тяснопрофесионални интереси.

Политиката на монархо-фашистката диктатура спрямо печата потвърждава известна характеристика на фашизма не само като антикомунистически, но и като антинароден. Оттук произтичаше общността на интересите на демократичните сили в борбата срещу фашизма, обективната възможност за единодействието на тези сили в името на демокрацията. Настоящата студия разкрива състоянието на българския печат в неговите различни политически изяви по време, когато се установяваше и утвърждаваше монархо-фашистката диктатура. Проучен е централният и местният ежедневен печат, както и част от централната периодика, като изследването е съсредоточено главно върху политическите аспекти в развитието на печата с оглед вътрешните проблеми и международната обстановка. Ето защо не се засяга една значителна част от периодичния печат — вестници и списания с общокултурен и научен характер; различни професионални издания, както и местният печат.

1. БУРЖОАЗЕН И ДРЕБНОБУРЖОАЗЕН ПЕЧАТ

Характерна особеност на периода на монархо-фашистката диктатура бе почти безразделното господство на буржоазния печат. Със законодателни и административни мерки прогресивните вестници и списания бяха систематично удушвани. На особен режим бе поставен и буржоазно-демократичният печат. За реакционната журналистика бе открито широко поле за дейност: да пропагандира политиката и идеите на монархо-фашизма, да отразява в кривото си огледало обществените настроения и да ги обработва, без да среща сериозно противодействие. Наистина противодействието изобщо не изчезва, ала то бе значително обезсилено от законните разпоредби и цензурата. Отделни вестници и списания, изразяващи демократични и прогресивни убеждения, се появява повече или по-малко, особено в първите две-три години след преврата, но част от тях бе принудена да се съобразява с обстановката и да копира до известна степен — и технически, и тематично буржоазния печат, а друга имаше краткотраен живот, разполагаше с ограничени финансови възможности и излизаше в относително ниски тиражи.

При това положение за буржоазния печат настъпиха условия за несмущаван разцвет. В него се наблюдаваха и някои положителни промени; вестниците се издаваха на значително по-високо техническо равнище, съдържанието ставаше все по-разнообразно; сравнително широка информация се даваше за външната политика (главните софийски ежедневници разполагаха със собствени кореспонденти в чужбина, при важни международни събития изпращаха специални пратеници). Вестниците постоянно увеличаваха обема си и в навечернето на войната главните софийски ежедневници излизаха в 10—12 и повече страници. Тиражът им растеше. Всичко това се отнасяше до традиционните буржоазни вестници. Особеност на периода е, че именно те закрепват, докато опитите за нови издания обикновено бързо пропадаха. Така в навечернето на 1937 г. в столицата излизаха следните ежедневници: утринни — „Зора“, „Утро“ и „Заря“; обедни — „Днес“ и „Дневник“; следобедни — „Слово“ и „Мир“; вечерни — „Нова камбана“; празнични — „Неделен дневник“, „Дума“, „Утре“, „Стожер“; следпразнични — „Празнични вестници“, „Последна поща“, „Дъга“, „София“. Повечето от тях излизаха вече десетилетия и бяха си извоювали авторитет и влияние в определени обществени кръгове. Същото се отнася и до ежедневниците в провинцията — „Варненска поща“ и „Варненски новини“, „Черно море“ и „Бургаски фар“, „Борба“ (Пловдив).

Независимо от подобренията диктатурата се отразяваше главно негативно и върху състоянието на буржоазния печат. Той бе подложен също на цензура, а понякога и на санкции. Това предопределяше неговото еднообразие в идейно и политическо отношение. Липсваха възможности за различия в оценката на въпросите на вътрешната политика; малко по-голяма свобода се предоставяше на тълкуванията на външната политика, ала и тук действаха задръжки и съобразяване с външнополитическия курс на правителството.

Главното перо, на което разчитаха издателите, бе тиражът и в търсенето на читатели те бяха длъжни да не пренебрегват преобладаващите обществени настроения. Ето защо, когато се появяваха и най-малки пролуки в системата на контролиран и дирижиран печат, във вестниците излизаха статии и коментари, които недвусмислено свидетелстваха за привързаност към демокрацията и към политиката за мир и разбирателство. Това пролича от дискусията във връзка със законопроекта за печата през 1938 г., а по-рано — през 1935 г. — по повод намеренията на правителството на А. Тошев да замени Търновската конституция с нов основен закон. Срещу тези намерения категорично се обяви Комunistическата партия. Нейният нелегален орган „Работнически вестник“ издигна глас за незабавното въстановяване на Търновската конституция, за избори за Велико Народно събрание, което да изработи нова, републиканска конституция.¹ Макар да не споделях идеята за република, повечето ръководни дейци на бившите партии се изказаха за възстановяване на конституцията. В този дух бяха статиите в печата на Б. Смилов, М. Арnaudов, Я. Сакъзов, Д. Тончев, В. Т. Велчев, Ст. Омарчевски и др.² Ясното и недвусмислено отношение на българската общественост, единомислението, което бе проявено, провали този опит на диктатурата да се легализира чрез нова конституция.³

По-подчертано тази тенденция се проявяваше в отношението към международните събития, особено във връзка с наближаващата нова световна война. Наистина буржоазният печат запазваше своята предимно антиболшевишка, антисъветска линия при тълкуването на международните отношения. Но тази линия, поне в някои от вестниците, постепенно се огъваше пред все по-нарастващия международен авторитет на СССР, пред неговата роля на решаващ фактор за запазване на световния мир. Печатът не биваше да пренебрегва миролюбието на народните маси, ако иска да задържи читателите си. Още повече когато то не противоречеше на политиката на режима за относителна незаангажираност и за избягване въоръжен конфликт между главните капиталистически държави.

Едно от първите огнища на световната война е италианската агресия срещу Етиопия. Това италианският пълномощен министър Салупо си обясняваше с „изключителната плахост и предпазливост“ на правителството по външната политика на страната. Благодарение на личните си връзки Салупо успял да уреди отпечатването в някои вестници на материали, изпратени от легацията. Но резултатът бе твърде скромнен. Къосеиванов се оправдаваше: всички вестници с изключение на „Днес били в ръцете на враждебни нему хора. Твърдението бе явно преувеличено, защото очевидно имаше едно обективно съвпадение: цензурата, която действуваше в съгласие с официалната политика на незаангажираност и обществените настроения, които бяха против агресивната политика на фашистките държави.⁴

По друг повод печатът стана изразител на становищата на българската общественост по насоките на външната политика на страната. В началото на 1936 г. цар Борис III посети Париж. Тук му бе направено внушение да влезе в Балканския пакт. Царят внимателно го отклони, като се позова на предназначението на пакта (за запазване на статуквото) и на неангажираността на българската външна политика. Разговорите в Париж имаха широк отзвук в българския печат. Полемиката разкри, че идеята за балканско разбирателство и сътрудничество се споделя от основните политически сили в българското общество. Различието бе само по отношение на начина, по който това сътрудничество би се осъществило; в рамките на Балканския пакт или по-точно: дали участието на България в пакта ще улесни осъществяването на справедливите ѝ искания или пък осъществяването им трябва да предпоставя участието. Комунисти, звенари, леви земеделци, някои буржоазни политици, като М. Маджаров, поддържаха първия път, останалите — втория.⁵

* * *

Общо буржоазния печат може да групираме в три категории: правителствен; информационен, наричан често „жълт“, и печат с повече или по-малко ясна политическа физиономия.

а) Правителствен печат

До деветнадесетомайския преврат такъв печат фактически не съществуваше. За официозни обикновено минаваха органите на управляващите партии.

Деветнадесетомайският режим наруши традицията, като създаде свой печат. На 24 август 1934 г. излезе първият брой на в. „Нови дни“ като издание на Дирекцията за обществена обнова. Вестникът се печаташе в началото на осем страници (отделни броеве и до 16 стр.), а по-късно — главно на 12 страници. Тиражът му бе около 33 хиляди. Както отбелязва един съвременник, само хартията му струваше по-скъпо от продажната цена.⁶ За негови сътрудници бяха обявени видни писатели, художници, общественици, журналисти, чийто имена по-сетне изобщо не се появиха на страниците му.

В някои отношения „Нови дни“ приличаше на традиционния ежедневен печат: с разположението на материала, с постоянните рубрики в определени дни на седмицата (спорт и туризъм, популярна наука, нашето село, театър и кино, женска страница и пр.), с многобройните снимки за събитията, на киноартисти, спортисти и пр., с карикатури на злободневни политически теми (главно от Ал. Добринов, но се печатат и от Ал. Божинов), с нескончаемите криминални, авантюристични и любовни романи. За разлика от други вестници се срещаха по-малко реклами и сензационен и забавен материал. Правителственият официоз се субсидираше щедро от държавата и не бе длъжен на всяка цена да се меси в конкурентната борба за читатели. Главната му отлика обаче бе последователната идеологическа линия, която се прокарваше. Още в първия брой редакцията обяви 19 май за неизбежен крах на една „гнила, порочна и безвъзвратно осъдена от историческото развитие система“, за „изходен пункт на ново, всестранно строителство“. Задачата му бе да внася „скромни приноси в това голямо дело на армия и народ“.

Вестникът редовно поместваше изявления на министри. На трета страница се поддържаше специална рубрика за изясняване идеологията на деветнадесетомайци. Бичуваше се „черното минало“, рекламираха се делата на деветнадесетомайския режим, умуваше се по характера на авторитарната държава. От време на време се поместваха снимки на царя, цитираха се някои негови изказвания, като същевременно се разобличаваха опитите на бившите водачи на партията да го използват за борба срещу 19 май.

Новият режим — подчертаваше вестникът — има един кумир: България — и нему всички независимо от мястото им в държавата трябва да служат.⁷ „Нови дни“ поместваше повече информация за Съветския съюз и сравнително по-малко за Германия. Противопоставяше се на антисемитизма и специално изтъкваше, че корпоратизмът не е приложим в България.

Този дух на вестника се промени чувствително след падането на деветнадесетомайския режим. Наистина вестникът се мъчеше да доказва, че няма отстъпление от принципите на 19 май. По случай годишнината от преврата помести редица статии, с които се опита да оправдае делото му. Ала идейният му облик изчезваше. Ръководството му се прехвърли от Дирекцията на обновата към външното министерство. А в края на август 1935 г. вестникът прекрати съществуването си.

От началото на 1935 г. започна да излиза сп. „Възход“ под редакцията на Н. Долапчиев и Хр. Стойков. То трябваше да играе мъчната роля на теоретичен орган на деветнадесетомайци по време, когато те постепенно бяха изтиквавани от управлението.

Орган на казионните работнически синдикати бе в. „Труд“. А на казионния младежки съюз — в. „Пламък“, който също прекрати излизането си след окончателния крах на деветнадесетомайския режим.

Правителството на Г. Къосеиванов предприе издаването на свой информационен вестник, наречен „Днес“. Неговият първи брой се появи на 3 февруари 1936 г. Тиражът му бе едва девет хиляди. В началото излизаше на 6, после на 8 страници, отделни броеве в 12 и 16. При особени вътрешни и международни събития се пускаха извънредни броеве. От началото на 1939 г. вестникът се издаваше в увеличен формат, с цветен печат и ред други технически и журналистически нововъведения.

По оформление и съдържание „Днес“ не се отличаваеше много от обичайния ежедневен печат. Той не си поставяше идеологическите задачи на „Нови дни“, макар и неговото предназначение да бе да служи на правителствената политика. Във всеки брой се печатаха в продължение по няколко авантюристични или криминални романа (от рода на „Императрица Жозефина и нейната гледачка“, „Моята борба с Разпутин“, „Тайните на Скотланд ярд“, „Шпионката със златната маска“. „Жестоките любовници“ и други подобни), разкази, курioзи, криминални хроники, като особено предпочитание се отдаваше на кървави любовни драми, разнообразен и богат снимков материал за политически събития, на артисти, спортисти и пр. Поддържаха се специални рубрики: наука, книжнина и изкуство, по света, филмов свят, за жената и пр.

Голям дял заемаше информацията от чужбина, предоставяна най-вече от материали на чуждия печат и чуждите агенции, като се отбягваше собствен коментар. От време на време на първа страница се появяваха кратки уводни статии по актуални вътрешни и външни събития, в които се съдържаха известни преценки и указания. Общо редакцията се стремеше да поддържа неутрален тон към външните събития, но подборът на материала разкриваше определена тенденциозност. Ето как изглеждат заглавията на първа страница на вестника през март 1937 г.:

Една тревожна реч на Л. Блум. Никога мирът не е бил в такава опасност.

Австрия се бои от срещата Хитлер—Мусолини.

Френският кабинет заседава с участието на шест адмирала и няколко генерали.

Япония отказва да организира олимпийските игри.

Москва провокира Рим и скандализира Париж.

Катастрофално спадане на ценните книжа в Америка.

Хитлер говори пред 144 хиляди ръководители на националсоциалистическата партия. Външната политика на Германия. Германия — фактор на сигурността и гарант на мира.

На заплашванията на Литвинов Рим отговаря също със заплашвания.

Англия увеличава бойните си сили в Средиземно море.

Информациите за Испанската гражданска война бяха проникнати от симпатия към франкистите и се правеше извод за поведението на България: необходимост от дисциплина, дирижирано обединение, за да не се стигне до испански събития у нас. По време на Судетската кри-

за информацията бяха с прикрита симпатия към Германия, но изрично се подчертаваше миролюбието на България, желанието ѝ да живее в мир със съседите. След Мюнхенската конференция прогерманският тон на вестника ставаше все по-активен. Сега открито се пропагандираха и българските териториални искания, макар главно чрез мнения в чуждия печат.

Във вътрешнополитическата си информация вестникът отстояваше политиката на Къосеиванов, като едновременно се атакуваха и някогашните партийни управления и деветнадесетомайският режим, популяризираше се лозунгът на правителството за „нормализация“ със своеобразните теории за „демократия“; печатаха се официални комуникета. Проправителствената пропаганда се засили особено по време на законодателните избори и заседанията на XXIV Народно събрание.

Една от задачите на вестника бе да раздухва култа към царя. Страниците му се изпълваха със снимки на царя и семейството му, отбелязваше се всяка негова стъпка, описваха се различни прояви, които трябваше да го рекламират като мъдър владетел, изкусен дипломат, любящ съпруг, грижовен баща. Препечатваха се безброй преценки в чуждия печат за личността и делото му. Раждането на престолонаследника бе повод за истинска промонархическа история. На 2 октомври 1938 г. вестникът издаде специален брой в 32 страници, посветен на 20-годишнината от възшествието на Борис III.

Изобщо в. „Днес“ се издаваше на сравнително високо техническо и професионално равнище, съдържаше богата и разнообразна информация. Но успех сред читателите не спечели независимо от усилията (включ. различни състезания с големи печалби: билети за пътувания в чужбина и пр.). Не успя да спечели и авторитетни сътрудници — на страниците му се появяват някои второстепенни политици, еволюирали към монархофашизма, като Ив. Пеев — Плачков и Стоян Омарчевски. Големите имена на българската политика, култура, журналистика не се срещаха. Тиражът му през 1938 г. нарасна едва на 11 хиляди. Годишният му дефицит достигна 2,2 милиона лева.⁹ Причината се криеше, от една страна — в недоверието на читателите към официозния, казионен печат, към неговия субективизъм, пристрастие, предубеденост, както и в неодобрението на политическия курс на правителството, чийто орган бе вестникът.

В края на септември 1939 г. в. „Днес“ бе спрян и заместен с нов официоз — „Вчера и днес“.

През 1935 г. бе ликвидиран официозът на външното министерство — ежедневникът „La Bulgarie“ който се списваше на френски език. Вместо него започна да излиза седмичникът „La Parole Bulgare“ като пропаганден орган на правителството, предназначен за чужбина. Продължава да излиза и в. „Труд“, орган на казионния Български работнически съюз. Държавните земеделски синдикати издаваха в. „Земеделска задруга“. В унисон с официалната политика се списваха и някои други издания, от които по-голямо значение имаше органът на Съюза на запасните офицери в. „Отечество“.

Важно пропагандно оръжие в ръцете на правителството стана радиото, което тъкмо в тези години се превърна в институт с национално значение.¹⁰ След деветнадесетомайския преврат Дирекцията на об-

новата обсеби програмната работа на радиото. През януари 1935 г. бе издадена Наредба-закон за радиото, с която държавата монополизира цялата му дейност. Така българското радио бе подчинено на монархо-фашистката диктатура. Разшири се програмата му, организираха се сказки по въпроси на възпитанието, икономиката, науката, политиката, специални радиочасове за селото, работниците, войниците и пр. Радиопредаванията получаваха широка популярност. През 1936 г. се откриха радиостанциите в Стара Загора и Варна, които обслужваха Югоизточна и Североизточна България. С построяването на радиопредавателя във Вакарел се премина към осем-девет часова ежедневна програма. През 1938 г. броят на абонатите е вече 86 хиляди.¹¹

б) Буржоазен информационен печат

Най-солидният представител на този печат бе вестник „Зора“, който през 1934 г. навлезе в петнадесетата си годишнина.¹² Излизаше в 6 или 8, а след 1938 г. — в 8 или 10 страници. Поместваше изобилна вътрешна и външна информация, статии по политическия и стопански въпроси, из областта на литературата, културата, историята; много реклами и некролози, криминална хроника, романи, спортни новини и пр. Във вестника сътрудничаха видните представители на буржоазната интелигенция. Даваха богата културна информация, пропагандираше обикновено от реакционен дух. Културен редактор на вестника бе Йордан Бадев — войнствувал антикомунист и реакционер. Поместваша се разкази на изтъкнати писатели (главно Й. Йовко и Д. Талев). Редовно печаташе карикатури от Ал. Божинов, а понякога от Чудомир.

Непосредствено след преврата в „Зора“ прикриваше неодобрението си към режима чрез външно безпристрастни информации за събитията. Печаташе статии както от идеолози на 19 май, така и от негови противници без собствен коментар. Но доколкото цензурата позволяваше това, рекламираше личността на царя. След падането на деветнадесетомайския режим се нахвърли срещу теориите на „Звено“ за държавно преустройство и даваше широко място на лидерите на бившите партии да изясняват разбиранията си по пътищата за нормализиране. Утвърждаването на монархо-фашистката диктатура водеше до сближаване на вестника с правителството, макар в отделни случаи да проявяваше собствено отношение към някои страни на вътрешната политика (напр. във връзка с цензурата). Постепенно изчезваха статиите по вътрешнополитически въпроси. Една от любимите теми на вестника бе царят и семейството му. „Зора“ бе един от най-ревностните проводници на култа към Борис III.

Във външнополитическите си информации в „Зора“ поддържаше крайна антисъветска линия — многобройните сведения, които даваше за Съветския съюз, имаха според полицейската преценка за главна цел да докажат „краха на болшеvizма“, „разрухата на Съветска Русия“.¹³ След 1937 г., а особено след Мюнхенската конференция вестникът бе трибуна на прогерманските сили в българското общество: рекламираше политиката на хитлеризма, а едновременно с това се обявяваше срещу мирните договори, за преустройство на границите в Европа върху „националния принцип“ и пропагандираше българските териториални иска-

ния. В съответствие с официалната българска политика „Зора“ отбягваше да взема съвсем ясна позиция по международните отношения, проявяваше симпатия към сговор между капиталистическите държави и във връзка с това изразяваше топли чувства към Англия, но в крайна сметка не криеше убеждението си, че българските претенции могат да получат удовлетворение чрез ревизионистичния курс на Третия райх. В една статия на Б. Смилов ясно се казва: Не е безразлично кой ще победи в една бъдеща война — авторите на Версайския договор или борците срещу тях.¹⁴

Изобщо в навечерието на войната в „Зора“ стана изразител на най-реакционните сили в българското общество. Главната му политическа линия бе антисъветизмът и антикомунизмът. Сравнително широко разпространен (тиражът му стигаше до 130 хиляди), поддържащ относително добро техническо и културно равнище, разполагащ с опитен журналистически екип и авторитетни сътрудници, вестникът прокаряваше буржоазната идеология, пропагандираше политиката на монархофашизма, възставаше срещу прогресивните идеи и сили.

Най-крупното вестникарско обединение в буржоазна България бе а. д. „Съединени печатници“, оглавявано от Ат. Дамянов. То издаваше утринния вестник „Утро“, обедния „Дневник“, следпразничните „Последна поща“ и „Празнични вести“; седмичника „Илюстрирана политика“. От тях най-важното издание бе „Утро“, което през 1934 г. вече навлизаше в 24-ата си годишнина. Тиражът му бе над 100 хиляди. Излизаше в шест (220 броя) и осем страници (80 броя), от 1939 г. вече на осем-десет, а отделни броеве — 12 страници. Главен редактор му бе Ст. Д. Танев — единот асовете на българската буржоазна журналистика, близък с всички правителства, любител на сензации, неспираш пред нищо, включително и пред шантаж, за да получи новина, за да конкурира съперниците си, без чувство на мярка и отговорност за истината.¹⁵ „Утро“ бе типичен представител на жълтата преса: печаташе много романи, курioзи, криминални истории, сензации с пикантни подробности (напр. изчезналата шведска милионерка, тайните зад стените на кармелитския манастир, мистериозното убийство край Лозенец и пр.), често поставяни на първа страница. Голяма популярност имаше хумористичната страница „Кукуригу“, редактирана от Борю Зевзека и издържана в дебелашки хумор. Карикатуристът на вестника бе К. Каменов.

За облика на „Утро“ повече от всякакви коментари свидетелствава скарата на един негов брой.¹⁶

„Числото на жертвите на бялата смърт се увеличава.

Анкетата по катастрофата при гара Аспарухово.

Л. Блум бит с юмруци и ритници.

Париж акламира Дан Колов.

Катастрофата с експреса в Турция.

Осъдени усташи ще обжалват присъдата.

Чуждата жена и мъжът под кревата.

Жертвувала се за внучето си.

15 души пропаднали под снега.

Дъщерята на Кемал Ататюрк в София.
Л. Блум бит с ритници (за втори път — И. Д.).
Помощната акция е вече започнала.“

Дори сред общо непретенциозния български буржоазен печат „Утро“ бе станал пословичен с неверните си новини, с грубите грешки, с безвкусното си оформление. Прибързаността и небрежността бяха характерни черти на стила на редакторите и сътрудниците му. Интерес на времето предизвикваха статиите на Ст. Д. Танев из близкото политическо минало, които, макар и написани в сензационен дух, разкриваха някои страни от задкулисието на българския обществен живот (за деветнадесетомайския преврат и дейността на деветнадесетомайското правителство, за управлението на Стамболийски, за убийството на Хр. Белчев и др.), както и неговите интервюта с държавници и политици.

Стремежът на вестника бе да поддържа добри отношения с всички правителства. В началото на управлението на Кьосеиванов той бе нещо като официоз: чрез Ст. Д. Танев Кьосеиванов разкриваше някои от целите и задачите си. Непосредствено след преврата вестникът даваше още сравнително широка вътрешнополитическа информация, естествено в антикомунистически дух. Постепенно прекият политически материал отстъпваше, за да изчезне напълно. Правителствената политика намираще в редакцията пълно разбиране и подкрепа. В един полицейски доклад от 1938 г. се констатира: „Утро“ не помества статии по вътрешна политика, рядко служи за трибуна на политически проповеди, а все повече се обособява като чисто информационен вестник, в който изобилствува сензацията.¹⁷ И на неговите страници широко място се отделяше на дирижирания пропаганден шум около царя. Цели броеве бяха посветени на военните маневри край Попово през есента на 1937 г. с много снимки, репортажи във високопарен стил (по форма напомняха репортажи от бойното поле), които водеха до заключение за силата на българската войска, за единението ѝ с царя. Смисълът на маневрите бе изразен най-добре с една карикатура на К. Каменов — Бай Ганю, обут в чизми, заявява: „Те сега вече можем да кажем, че съм стъпил здраво на нозете си.“

Издателят на „Утро“ Ат. Дамянов бе човек, който не подбираше средствата, за да запази и разшири вестникарското си обединение. Той не се свенеше да проси пари от чужди страни срещу задължението да подкрепя политиката им.¹⁸ Още преди деветнадесетомайския преврат той бе свързан с тоталитарните държави. В осветяването на събитията, които бележеха приближаващата нова световна война, показваше все по-очевидна проиталианска и прогерманска тенденция. Със симпатия вестникът се отнасяше към италианската агресия срещу Етиопия, към окупацията на Рейнската област от Германия. Окупацията на Чехословакия се приемаше без коментари, но с явно пресклонение пред германската мощ. А окупацията на Албания се ознаменуваха със серия интервюта с албанския пълномощен министър в София, назначен за външен министър на кунслинговското правителство в Тирана.

Обедният вестник „Дневник“ представляваше нещо като влошен вариант на „Утро“. Излизаше в четири, после — в шест страници и в тях

напъхваше разнообразен материал: съвсем кратки вътрешни и външни новини, комикси, сензации, криминални истории, разкази, романи. Близо четвърт от обема му се заемаше от реклами. Рядко даваше свои коментари по събитията — стремежът бе да се достави храна за различни читателски среди, и то немного претенциозните, възискателните. Статии се печатаха рядко, и то предимно на аполитични теми. Интересно е, че редовни автори на вестника бяха видни дейци на социалдемократическата партия (Я. Сакъзов, Ил. Янулов, Ил. Папазов, Ст. Янев). Постепенно и тук се налагаше прогерманската тенденция при разглеждането на международните събития.

И двата вестника — „Утро“ и „Дневник“ — се списваха в духа на политиката на монархо-фашизма, а в навечерието на войната се превърнаха в рупори на германската пропаганда. Но Дамянов бе капиталист, движещият му мотив бе печалбата. Затова той не се противопостави третият вестник на обединението му — „Заря“, да се насочи към читателите с демократични, антифашистки убеждения.¹⁹ Либералният облик, който „Заря“ вече бе добил, се използваше от нелегалната Комунистическа партия, която след 1937 г. бе лишена от възможности да поддържа легален печат.²⁰

Вестникът излизаше в четири, после в шест, а отделни броеве — в осем страници. Оформянето и разпределението на материала не се отличаваха много от останалия ежедневен печат: вътрешна и външна информация, редовни рубрики (кино, стопанство, наука, пътешествия и пр.), хумористична страница, романи и разкази; нередовно се помещаваха уводни статии по международни, по-рядко и по вътрешни събития. Отбягваше обаче сензационния материал, голямо място се отделяше на въпросите на изкуството и културата. По вътрешната политика вземаха предпазливо отношение, като, от една страна, се поддържаха някои от лозунгите на правителствената пропаганда (за царя, за единството на българската войска, за запазване на държавния строй), а, от друга — се проявяваха симпатии към конституционното, демократично управление. След 1937 г. демократичната линия във вестника надделя. В редакцията започна да играе главна роля Славчо Васев. Сътрудничеа главно леви писатели и журналисти — предимно комунисти, но и земеделци, социалдемократи. Печатаха се статии за прогресивната българска литература от Г. Бакалов, Т. Павлов, Сл. Васев, В. Павурджиев (той редактираше и хумористичната страница на вестника), Людмил Стоянов, Кр. Белев, Орл. Василев, Г. Белев, П. Матеев, Н. Ланков, К. Зидаров, Вес. Андреев, Ив. Бурин, Т. Самодумов, Ем. Шекерджийски, Т. Черноколев и др. През 1938 г. се въведоха нови рубрики: въздържателна, есперантска, младежка, за младежките кооперативни групи и др., в които се прокарваха становищата на партията за работата в легалните организации.

Подчертана е демократичната линия на вестника и при осветяването на международните събития. Богата информация се даваше на страниците му за Съветския съюз — за работата на Върховния съвет на СССР, за съветската наука, литература и изкуство, благосклонно се осветяваха съветската външна политика и особено усилията ѝ за колективна сигурност, за общ фронт на СССР, Франция и Англия срещу фа-

шинската агресия. И тук скарата на два броя на вестника от началото на 1939 г. най-добре би разкрила от какви позиции „Заря“ информира за международния живот.²¹

„Крал Карол отхвърли германския ултиматум за стопански протекторат.

Хитлер открил първия концлагер в новите провинции.

Англия, Франция и Америка отказаха да признаят анексията на Чехословакия.

Рим—Берлин заплашват Англия и Франция.

Бенеш образува временно чехословашко правителство.

Франция взела светкавични мерки за отбрана. Мисията на френския председател на републиката в Англия.

Независимостта на балканските народи — гаранция за мира в Европа.

Откритата позиция на Съветска Русия по анексията на Чехия.“

А към това ще добавим и някои полицейски заключения от това време. Декември 1937 г.: „Заря“ следи с възторг обиколката на Делбос (френския външен министър — И. Д.) в Централна и Източна Европа и победите на испанските републиканци при Теруел, изборите в СССР разглежда като доказателство, че СССР върви по пътя на истинската демокрация.“ Юни 1938 г.: „на всяка крачка подчертава недружелюбието си към агресивната политика на Германия“. Август 1938 г.: „открито клони към комунизма и върши пропаганда в полза на СССР“²².

Демократическата и антифашистка линия на в. „Заря“ представляваше едно завоевание за Комунистическата партия особено по времето, когато възможностите за легален партиен печат бяха напълно ликвидирани.

в) Вестници с неофициална политическа ангажираност

Независимо от Закона за разтуряне на партийно-политическите организации продължаваха (или започнаха) да излизат вестници и списания, които изразяваха възгледите на някои ултрадесни националистически и фашистки групи. Сред тях най-влиятелен бе ежедневникът „Слово“, негласен орган на народното социално движение на Ал. Цанков. Директор на вестника бе Тодор Кожухаров, един от ръководителите на движението. „Слово“ прокарваше фашистката и демагогска политика на НСД, което подкрепяше монархо-фашистката диктатура, но от края на 1936 г. бе в опозиция на правителството на Къосеиванов. Последното обстоятелство обяснява защо по някои вътрешнополитически въпроси вестникът възприемаше част от лозунгите на буржоазно-демократическата опозиция. Най-характерните черти на „Слово“ бяха антикомунистическият му дух, злостната антисъветска пропаганда и явните симпатии към фашистките държави.²³ През 1935 г. цанковистите получиха разрешение да издават и в. „Лъч“²⁴, но по неизвестни съображения този вестник изобщо не започна да излиза. Вместо това сравнително подробно се публикуваше „Бюлетин“ на НСД, което обаче не бе официално разрешено, разпространяваше се нелегално и се подлагаше на конфискации. Под редакцията на Т. Кулев, Т. Кожухаров и Ц. Бръш-

лянов излизаше двумесечното списание „Нова България“ — нещо като теоретичен орган на движението.

Свързани с Легиона бяха седмичният вестник „Прелом“ (издаван от 1930 до 1939 г.), ст. „Идеи и дела“, от което излязоха няколко книжки през 1936 г., сп. „Нация и политика“ (1935—1941) и следпразничният в-к „Утре“. От тях по-голямо влияние доби в „Утре“. Неделиният информационен вестник „Дума“ (1930—1941) поддържаше линия, близка до правителствената политика, и се занимаваше усърдно с анти-съветска и антикомунистическа пропаганда. Неговият главен редактор — Дочо Христов — бе бивш народняк и в годините на войната получи поста министър на вътрешните работи.

Повечето от тези издания упражняваха сравнително ограничено въздействие, тиражът им бе нисък и по-скоро представляваха интерес като указания за настроенията на крайната десница в българския политически свят.

Изключително противоречива бе линията на най-стария буржоазен ежедневник в. „Мир“²⁵, свързан с ръководните среди на бившата народняшка партия. По външен вид вестникът отразяваше традиционния консерватизъм на народняците; четирите неголеми страници, строго придържане до едно отдавна остаряло оформление, сравнителна информация — както външна, така и вътрешна, отбягване на снимков и изобразителен материал, отвращение към сензации и пр. Всичко това според издателите му трябваше да вдъхва респект, чувство за стабилност и традиция, а в същност само свидетелствуваше за изоставане от духа на времето. Или, както признава един от редакторите му: „Вестникът понамираше на мухъл, губи тираж, читателите намаляват, защото когато миришеше на война, той се занимаваше с езиковедски въпроси.“²⁶ На консерватизма във външния вид съответствуваше и консерватизъм в съдържанието. „Мир“ посрещна със задоволство деветнадесетомайския преврат, а след това благославяше всяка правителствена промяна. Водеше кампания срещу бившите партии, срещу партийните режими и в редица случаи подкрепяше вътрешната политика на монархо-фашизма. Постоянен бе стремежът му да демонстрира абсолютна лоялност към двореца. Същевременно някои отношения се солидаризираше с опозицията, като се мъчеше да се държи независимо и спрямо режима, и спрямо противниците му. На външнополитическа основа симпатии му бяха на страната на Англия и Франция, като в отделни материали се прокарваша и прогермански настроения. „Мир“ бе един от най-твърдите глашатая на антикомунизма и антисъветизма. На неговите страници се обвиняваше Съветският съюз, че е подбудил гражданската война в Испания, за да наложи комунистически режим в тази страна. Издигаха се апели за сближение между капиталистическите държави срещу общата опасност от болшевизма.²⁷ Неслучайно в политическите доклади „Мир“ и „Слово“ се разглеждаха като близки по схващанията им за вътрешната и външната политика.

Но един от редакторите на „Мир“ бе Петър Тасев — журналист с прогресивни убеждения.²⁸ Редовен автор на вестника бе Михаил Маджаров, който упорито защитаваше съветската външна политика, ратуваше за общ фронт на Англия, Франция и СССР срещу фашизма. Вестникът осъждаше подписването на Антикомунистическия пакт, критику-

ваше българския национализъм, противопоставяше френско-английската политика на Оста и което е особено важно — постоянно изменяше в положителен дух отношението си към Съветския съюз. Фактически на страниците му си даваха среща двете течения сред някогашната русофилска буржоазия — крайно реакционното, което не можеше да прежали царизма, и реалистичното, което изхождаше от общността в интересите на двата народа без оглед на режимите в страните. Постепенно надделяваше реалистичното. И именно тук се криеше причината, поради която Ив. Пеев-Плачков трябваше да напусне редакцията през 1936 г.²⁹, а в началото на 1944 г. — и Хр. Д. Бързицов.³⁰

Обедният вестник „Нова камбана“ замести спрения през 1935 г. ежедневник „Камбана“.³¹ Излизаше под редакцията на Тр. Доброславски, после — на инж. Г. Вълков и се очертаваше като демократичен, прогресивен вестник. След 1937 г. Комунистическата партия го използва, за да разяснява разбиранията си по вътрешното и международното положение. В него сътрудничеа комунисти, звенари, земеделци и др.³² Вестникът отразяваше живота и борбите на работническата класа, поместваше разкази и стихотворения за социалното неравенство, безработицата и пр., поддържаше рубрика за младежта, експерантистите, за младежките кооперативни групи и въздържателното движение. В полицейските доклади се подчертава, че в статиите му се избира една отвлечена политическа тема и винаги се намира начин за намек за българския обществен живот и за режима, че В. Левски се разглежда не като борец за независимост, а против социалната неправда.³³ „Нова камбана“ се обявяваше за сближение между балканските народи, в подкрепа на Испанската република, не криеше неприязненото си отношение срещу фашистката агресивна политика, даваше широки информации за Съветския съюз.

През 1938 г. в. „Нова камбана“ бе спрян.

Разтурените партии не се отчайваха да търсят възможности да издават вестници или списания, чрез които да пропагандират разбиранията си. В първите две-три години след преврата такива възможности — макар и ограничени — се появяваха, след 1937 г. обаче почти всички условия за легален печат бяха премахнати. В повечето случаи тези издания имаха краткотраен живот, излизаха нередовно, в малки тиражи и бяха подложени на непрекъснат тормоз от властта.

Наскоро след спирането на партийно-политическия печат социалдемократите успяха да подемат издаването на ежедневния информационен вестник „Искра“. Първият му брой излезе на 20 юли 1934 г., през 1935 г. бе спрян, през април 1936 г. изданието му бе подновено, за да бъде спрян окончателно на 18 юли 1936 г. На страниците му пишеха главно десни социалдемократи. Строгата цензура не позволяваше да се дискутират обществените проблеми на страната, но по различни поводи се показваха симпатии към конституционното управление. Доминиращ материал бе външнополитическият, а в него отношението бе открито антифашистко. Тиражът на вестника бе между 2500—4000 екземпляра и влиянието му бе доста ограничено.

Влиянието на десницата в социалдемократията се чувствуваше и в следпразничния вестник „Дъга“, който започна да излиза от началото на 1934 г. под редакцията на Г. Боршуков. Особено след 1938 г. и то-

зи вестник стана трибуна на прогресивните и демократични сили в страната, като проявяваше явно недружелюбие към фашистката агресивна политика и остро чувство към обществените неправди в страната.³⁴ Интересно явление бе издаваният в Лом от социалиста Ефрем Митев ежедневник „Север“. Неговата линия бе лява, антигерманска, демократична. Вестникът остро реагира по повод писания на някакви германски философи срещу славянството като „дива и нецивилизована раса“. Отпечатано бе писмо, подписано от 90 души, срещу антиславянската кампания, срещу нацисткия расизъм, което призоваваше за „енергична и свещена война“, срещу „безчестието, което готви обезумялата тевтонска раса“.³⁵

Левицата в ССМ издаваше антифашисткия вестник „Сигнал“, съдържащ главно информация за гражданската война в Испания и изобщо срещу фашистката агресия, както и в. „Култура“, който се списваше в народнофронтовски дух. Десницата в ССМ имаше свой вестник — „Предел“.³⁶

Социалдемократическата левица предприе една стъпка, която сама по себе си представляваше белег за значителна политическа еволюция. През 1937 г. тя издаде три нелегални броя на партийния орган в. „Народ“, в която бяха отпечатани материали против фашизма и войната, за Търновската конституция, за конституционно правителство, за съюз на социалдемократи, комунисти и „идейни земеделци“ срещу диктатурата на царя.³⁷ Изданието веднага бе забранено от полицията.³⁸ Комунистическата партия приветствува нелегалното издание на „Народ“ като „безспорен успех“ на РСДП, като „силна крачка напред по пътя на активната борба против фашизма“.³⁹ Излязоха два нелегални броя на органа на ССМ в. „Социалистическа младеж“⁴⁰, един съвместен нелегален брой на „Социалистическа младеж“ и органа на РМС в. „Младежка искра“. Студентската социалистическа група издаде през 1937 г. нелегално в. „Народен студент“ със статии за народния фронт, борбите на социалистическата младеж в чужбина и стачката в Университета.⁴¹

Социалистическият печат разкриваше ясно оформилите се две тенденции в социалистическото движение: левица и десница. И двете се проявяваха като антифашистки и демократични, но докато десницата оставаше на старите антикомунистически позиции, левицата еволюираше към тясно сътрудничество с комунистическата партия и ставаше ревностен пропагандатор на Съветския съюз.

Подобно явление се наблюдаваше в печата на БЗНС. Различните земеделски крила издаваха свои вестници: „Нива“ — седмичник за литература, стопанство и обществен живот (1935—1937), изразяващ разбирания на крилото „Врабча“; „Младо село“ (1936—1938) — на пладненци; „Селски глас“, издаван по същото време от групата на Нед. Атанасов, Хр. Стоянов, Т. Юрданов; „Орач“ (1936—1937) — от групата на Ст. Омарчевски, Н. Захариев, която премина на страната на режима; „Народно знаме“ — издаван от десния земеделец Дени Костов, еволюирал към фашизма.⁴² М. Геновски и В. Златарева издаваха месечното списание „Земя и труд“ и литературния седмичник „Час“ — и двата спрени от полицията.⁴³ Земеделско влияние се чувствуваше в някои провинциални вестници, като „Бургаски фар“ и „Кооперативна

победа“ (Ловеч).⁴⁴ По-голямо разпространение имаше следпразничният вестник „София“, който във външнополитическата си информация поддържаше последователна антифашистка линия.⁴⁵

Независимо от сепаратизма, взаимната враждебност и отделни колебания повечето от тези издания се списваха в демократичен дух, обявяваха се против фашизма и войната, ратуваха за мир и разбирателство на Балканите.⁴⁶ След безброй ограничения и пречки те бяха спрени едно след друго.

Левицата в БЗНС също предприе опити за нелегален печат. През 1935 г. излезе един брой на органа на БЗМС в. „Младежко знаме“, през март—юни 1937 г. няколко броя на в. „Земеделско знаме“, а през 1938 г. — три броя „Бюлетин“.⁴⁷

И останалите политически организации се стараеха да се осигурят със свои издания. През април 1935 — март 1936 г. демократите издаваха списание „Страж“, чиято обща линия е демократична и антихитлеристка, макар и повлияна от противоречивата и непоследователна политика на лидерите на демократическата партия. Вземайки повод от някои статии в списанието, „Работнически вестник“ констатира, че „Страж“ се нагажда към разбиранията на военно-фашистката диктатура, че демократическата партия се колебае между Търновската конституция и фашизма, и изтъкна необходимостта от сериозен натиск, за да се върне тази партия към конституционните принципи.⁴⁸ В грижата си да се създаде широко народно единство срещу монархо-фашизма Задграничното бюро на БКП обърна внимание на Централния комитет, че основното в поведението на демократите не са реакционните или компромисните статии в „Страж“⁴⁹. През май 1939 г. се появи ново списание на Демократическата партия — „Устрем“. От него излязоха само шест книжки.

От 4 юли 1936 г. до 1 март 1937 г. бяха публикувани 26 броя от в. „Народен подем“, издаван от Георги Петров, ръководител на едно от крилата на националлибералната партия. Вестникът се люшкаше между диктатурата и демокрацията, като критикуваше отделни страни от политиката на монархо-фашизма и в същото време подхранваше надежди в правителството на Кьосеиванов.

Григор Василев издаваше двуседмичния вестник „Нация и земя“, от който през 1935—1937 г. излязоха четиридесетина броя, някои от които обединяваха по няколко номера. Вестникът разобличаваше дръзко и безкомпромисно монархо-фашисткия режим, агресивната политика на Германия и Италия, солидаризираше се с политиката на Англия и Франция и апелираше за съюз на славянските народи със СССР в борбата срещу германския натиск.⁵⁰

През 1936 г. Димо Казасов издаваше седмичния вестник „Балкан“. Чрез него той проповядваше идеите за българо-югославско сближение, но и — доколкото цензурата позволяваше — критикуваше политиката на монархо-фашизма. Брой 21 на вестника бе конфискуван, а след това бе забранено изобщо издаването му.

По-дълговечно бе седмичното списание „Бразда“, започнало да излиза през май 1936 г. под редакцията на Хр. Стойков. Тиражът му бе около 3500. Читателите му бяха предимно учители, офицери, чиновници, кметове. Списанието служеше за връзка между членовете на Военния

съюз и ПК „Звено“. Към него бе формирана младежка група, която разпространяваше позиви срещу царя и офицерите-монархисти.

„Бразда“ отразяваше постепенната еволюция във възгледите на звенарите — от авторитаризма към демокрацията. На страниците му още се срещаха схващанията за „силна държава“, критиките срещу Търновската конституция, партиите и пр., но се явяваха и някои нови, важни изводи: провалът на 19 май се обяснява с липсата на обществена опора, необходимостта от привличане на народа към управлението, от прегрупиране на обществените сили в името на солидарността и справедливостта и т. н. Особено смела бе линията на списанието по международното положение. То се обявяваше против настъплението на германския империализъм, солидаризираше се с борбата на испанските републиканци, отнасяше се със симпатия към Народния фронт във Франция, осъди мюнхенската политика. „Бразда“ бе ревностен поддръжник на съветската външна политика за колективна сигурност и общ отпор срещу агресорите.⁵¹

Чисто политическо списание, „Бразда“ наблюдаваше внимателно обществения живот у нас и в чужбина и не оставяне без отклик нито едно важно събитие.⁵²

От направения преглед личи, че разтурените буржоазни и дребнобуржоазни партии използваша възможностите, за да разпространяват разбиранията си чрез издаването на вестници и списания. Но тези възможности бяха крайно ограничени от фашистките закони и от полицейските преследвания. Повечето издания излизаха кратко време, тиражите им бяха ниски. От друга страна, цензурата бдеше строго срещу проявите на свободна политическа мисъл, което налагаше да се прибегва до езоповски език, да се заобикалят най-парливите въпроси. Поради всичко това влиянието на тези издания не бе твърде широко. Общата им политическа линия бе демократична и антифашистка. Наистина в тях се отразяваше в по-голяма или в по-малка степен непоследователността на някои от водачите на партиите, склонността им към компромиси, илюзиите им по отношение на царя или на западната политика. Но дори и непоследователната опозиционност в онзи момент имаше своето значение в борбата срещу монархо-фашизма.

В навечерието на войната не можа да се изгради народен антифашистки фронт в България. Но и от печата се вижда, че се създаваше тясно единодействие на Комунистическата партия с левизата в буржоазните и дребнобуржоазните партии в името на безкомпромисната борба срещу фашизма, на радикална трансформация на българското общество, на решителна ориентация на българската външна политика към Съветския съюз.

2. КОМУНИСТИЧЕСКИ ПЕЧАТ

Монархо-фашистката диктатура постави в най-тежко положение комунистическия печат. Преследванията срещу него бяха узаконени още през 1924 г. със Закона за защита на държавата. Деветнадесетомай-

ският преврат си постави за цел да ликвидира напълно и тия завоевания, които легалният партийен печат бе придобил в края на 20-те и началото на 30-те години.

До края на юни 1934 г. от комунистическите вестници и списания успяха да излязат само някои, и то обезобразени от цензурата. Ежедневникът „Ехо“ лусна само няколко броя на две страници, без уводни статии, с бледи информации на икономически теми. Но самият факт на съществуването му поддържаше духа на комунистите.⁵³ Няколко броя издадоха вестниците „Релеф“, „Щит“, списание „Звезда“ и др. След това целият легален партийен печат бе спрял.

За разлика от буржоазните и дребнобуржоазните партии Комунистическата партия бе натрупала значителен опит в нелегалния печат. Още след 1923 г. нейните издания бяха поставени в изключително положение. И още оттогава тя бе съумяла хем да организира редовно нелегално излизане на свои вестници и списания, хем да използва пролуките в законодателството и да поддържа легални издания. Това я улесняваше да се приспособи лесно към новата обстановка на фашистка диктатура. Но в същото време тя трябваше да преодолява и най-големи мъчнотии. Именно върху комунистическото движение се отправяха най-жестоките удари на реакцията.

а) Нелегален печат

Издаването на нелегалния партийен печат бе възможно благодарение на героичните усилия на плеада обикновени комунисти по организирането на нелегалните партийни печатници.

Точно по времето, когато целият партийен печат трябваше да премине на нелегална основа — през юли 1934 г. — полицията разкри тайната комунистическа печатница „Кофарджиев—Сашо“, където се печаташе партийният орган „Работнически вестник“. При престрелката бе убит членът на ЦК на БКП Андрей Юруков. Заловена бе част от техниката,⁵⁴ Веднага Централният комитет възложи на Н. Ботушев да организира нова нелегална печатница. За целта бе наета квартира в съседство до пети полицейски участък, а после — край с. Враждебна. Техниката бе крайно недостатъчна. Буквите бяха събирани от различни печатници, някои не достигаха. В работата участваха самият Ботушев, жена му Катя, нейният брат, които трябваше да се учат на печатарство. По-късно бяха намерени специалисти-печатарни. Тук се печаташе профсъюзният орган в „Единство“, както и в „Работническо дело“. Тази печатница просъществува най-дълго. Тя бе разкрита през септември 1939 г.⁵⁵

Към края на 1934 г. и началото на 1935 г. усилено се подготвяше нова печатница на ЦК в кв. „Модерно предградие“. Когато подземието бе готово и техниката — докарана, бе извършено предателство и печатницата бе разкрита.⁵⁶ За отпечатването на „Работнически вестник“ бяха използвани печатницата на ОК на БКМС в София, която бе единствената наборна печатница по това време.⁵⁷ Но тя явно бе недостатъчна. Подготви се нова централна печатница, наречена „Андрей Юруков — Виктор“. Тук бяха отпечатани 19 броя на „Работнически вестник“, всеки в по-три-четири хиляди екземпляра. Тя бе разкрита през март

1936 г.⁵⁸ На нейно място година по-късно започна да работи централната печатница в кв. „Иван Вазов“. Тук „Работнически вестник“ се печаташе в осем хиляди екземпляра. Но и тя просъществува по-малко от година. Нова печатница на ЦК бе създадена в кв. „Тухларни фабрики“. В „Работническо дело“ се печаташе в печатницата в кв. „Лозенец“. Нелегална печатница на ЦК на БКМС работеше в квартал „Орландовци“. Нелегални печатници — наборни или циклостилни — бяха организирани в Сливенския балкан, в Пловдив, Дупница, Горна Джумая, Габрово и други градове.⁵⁹

Работата на партийните печатници се организираше и ръководеше от партията. През 1938 г. току-що излезлият от затвора Йордан Катранджиев бе натоварен да отговаря за техниката на ЦК. Под негово ръководство бе организирана нелегалната печатница на Витоша.⁶⁰ В партийните ръководства специален член отговаряше за техниката. Задачата бе сложна и опасна: да се намерят квартири и складове, да се събере необходимата техника, да се открият верни и годни за печатарство хора, да се осигури редовно снабдяване, да се организира своевременното разпространение.

Общо за нелегалния период (1929—1944) излизаха над 150 вестници, списания, бюлетини, многотиражки; според други проучвания само за времето до 1938 г. — 168. През 1934 г. се наброяват 40; а през 1935 — 70 нелегални издания.⁶¹ Тези цифри ясно разкриват каква колосална и отговорна задача лежи върху плещите на нелегалните печатари. Условието, при които работят те, са неимоверни тежки. Без нужния опит в печатарското дело, разполагащи с примитивна техника, работещи в мрачни и влажни подземия, те са изложени на тежки заболявания и непрекъснато на полицейски удари. През 1935—1938 г. са разкрити 14 нелегални печатници. Няколко стотици печатари, организатори, курьери попадат в полицията, подложени са на жестоки инквизиции, получават тежки присъди. Към самите вестници не би могло да се предявяват особени изисквания за полиграфическо оформление и журналистическо майсторство. Сътрудниците им (с изключение на централните органи) са редови партийни и младежки дейци, отрупани с безброй опасни задължения, работещи в дълбока нелегалност; повечето обикновени трудещи се, без опит в журналистиката, но в замяна на това — изключително смели и безкрайно предани на революционното дело.⁶²

Органът на ЦК на БКП „Работнически вестник“ излиза нелегално от есента на 1923 г. До преврата на 19 май излизат двайсетина броя, а след преврата — до 1937 г. — 60. Последният брой на в. „Работнически вестник“ е от май 1939 г.⁶³ Тиражът му се движи между три и пет хиляди екземпляра. Отпечатва се в София, само отделни броеве са печатани в Пловдив и на гара Белово.⁶⁴

Непосредствено след преврата „Работнически вестник“ е в ръцете на левите сектанти и в съдържанието му доминират техните схващания. Разобличава се „социалфашизмът“ и „аграрфашизмът“, апелира се за обща стачка. След брой 15 за 1934 г. „Работнически вестник“ спира. Издаването му е подновено през март 1935 г. с нова редакция, начело на която стои Тр. Костов, на следната година заместен с Енчо Стайков. Сега вестникът става трибуна на новия партийен курс. Помества документи на Централния комитет, статии и речи на Г. Димитров

и В. Коларов. Основни автори на статите му бяха видни партийни ръководители, като Станке Димитров, Трайчо Костов, Енчо Стайков и др.

Вестникът критикуваше лявото сектантство: отношението към кадрите от легалния период, към революционните традиции на миналото изобщо, отслабването на връзките с масите, революционната фразеология, грешките по време на преврата. Заедно с това изясняваше необходимостта от творческото изучаване на марксизма-ленинизма, от разгръщането на критиката и самокритиката, от правилното прилагане на принципите на демократическия централизъм. Специално се изтъкваше ролята на Георги Димитров като ръководителна БКП.⁶⁵

Вестникът даваше широко място на информации и статии за положението на трудещите се след преврата и особено за положението на работническата класа — по браншове и в отделни предприятия, на безработните, разкриваше характера и целите на работническите синдикати и селските задруги. Изводът, който се правеше, бе за необходимостта от единство на трудещите се против икономическото и политическото настъпление на капитала.

Политиката на монархо-фашизма се анализираше всеотрядно и разобличаваше аргументирано. За „Работнически вестник“ царят бе вожд на реакционната буржоазия, душа на фашизма, най-злобен враг на демокрацията; именно той носеше главната отговорност за диктатурата.⁶⁶ Този извод бе особено важен поради склонността на повече лидери на другите партии да отделят цар Борис от диктатурата, да подхранват илюзии за неговата демократичност. Затова и срещу проекта на правителството на Тошев за нова конституция вестникът противопоставяше лозунга за демократична република.

„Работнически вестник“ внимателно следеше разместванията във върховете, разобличаваше маневрите на управляващия фашизъм, както и на различните фашистки групи извън управлението, особено маневрите на цанковистите.⁶⁷

Борбата за единен пролетарски и широк народен антифашистки фронт бе главна тема на партийния орган. Вестникът апелираше за широко движение срещу фашизма в името на жизнените интереси на народа. Единният пролетарски фронт — пишеше Станке Димитров — е централен въпрос и основна задача на международното работническо движение в борбата против настъплението на капитала, фашизма и войната. Осъществяването му изисква масово антифашистко движение на трудещите се и техните организации, даже на буржоазно-демократичните елементи, стига те да са готови да се борят срещу военно-фашисткото правителство.⁶⁸ А Тр. Костов формулираше лозунгите на единния антифашистки фронт: демократическа република, всеобща пропорционални избори, защита на икономическите интереси на трудещите се, сближение със СССР, политика на мир към съседите.⁶⁹ В името на сътрудничеството с буржоазно-демократическите сили, които още хранеха монархически илюзии, лозунът за демократични републики бе снет. Но трябваше да се убедят и онези дейци в комунистическото движение, които се опасяваха, че чрез народния фронт партията се отклонява от историческата си мисия. Ние — отбелязваше Станке Димитров, — които се борим за по-далечни цели — за съветска власт, пролетарска диктатура, социализъм, ще трябва да бъдем в първите редове на народната

антифашистка борба за мир и демокрация. И поясняваше, че борбата против фашизма — за демокрация — не е опортюнизъм, не е отказ от крайната цел. От собствената си борба — подчертаваше той — милионите трябва да се убедят в необходимостта от социализма.⁷⁰

Протягайки ръка на всички демократични сили за общи действия срещу фашизма, вестникът критикуваше колебанията на водачите на буржоазните и дребнобуржоазните партии и изтъкваше: възстановяването на демократичните права и свободи ще се извоюва не чрез благоволенето на царя, не чрез компромиси и пазарлъци, а само чрез борбата на масите под знамето на народния фронт.⁷¹

„Работнически вестник“ разкриваше заплахата от нова империалистическа война, пораждавана преди всичко от агресивната политика на фашистките държави. На неговите страници се разобличаваше италианската агресия срещу Етиопия и японската — срещу Китай; поемаше се защитата на Испанската република. Вестникът виждаше една от главните си задачи да разобличава антисъветските писания на буржоазния печат, да пропагандира постиженията на Съветския съюз и неговата всемирна историческа роля. Той се обявяваше за миролюбива външна политика на България, за разбирателство на Балканите, а гаранцията за независимостта на балканските народи откриваше в сближението с всички демократични страни.⁷²

По правило статиите на „Работнически вестник“ бяха кратки, ясни, убедителни. Те преди всичко разкриваха вътрешното и външното положение на страната, задачите на партията и издигаше призивите ѝ към трудещите се. В такъв смисъл можем да кажем, че нмаха пропагандистки и инструктивен характер. Макар тиражът на вестника да не бе голям, всеки екземпляр се четеше от мнозина, а останалата идея в него се използваша в цялостната дейност на партията; доразвиваха се в легалния печат и по такъв начин ставаха достояние не само на комунистите, но и на широки маси от народа.

„Работнически вестник“ престана да излиза след преустройството в българското комунистическо движение, когато членовете на БКП се вляха в Работническата класа и тя стана единствената партия на българската работническа класа.

След деветнадесетомайския преврат в нелегалност се оказаха две комунистически партии: БКП и РП. Левите сектанти побързаха да разформирова РП и спряха издаването на органа ѝ в „Работническо дело“. Петият пленум на БКП реши Работническата партия да бъде възстановена и на 20 юни 1935 излезе първият нелегален брой на „Работническо дело“. Отначало излизаше успоредно с „Работнически вестник“, макар и по-рядко: шест броя през 1935 г., три през 1936 г. — провалът в партийната печатница попречи за по-нататъшното му издаване през тази година, единадесет — пред 1937 г. През втората половина на 1938 г. започна дванадесетата му годишнина, и то като единствен партийен орган (по това време „Работнически вестник“ бе вече спрял). От нея (до ноември 1939 г.) излязоха осем броя. Печатаха се в София в тираж около пет хиляди, отделни броеве — десет хиляди екземпляра.⁷³

По оформление и съдържание „Работническо дело“ приличаше на „Работнически вестник“. Поместваше директивни статии по организационни въпроси, най-вече във връзка с възстановяването на РП, за пре-

върщането ѝ в масова партия, включваща „всичко честно и годно да се бори против фашизма“; в най-преден борец за демокрация.⁷⁴ И тук се срещаха много материали за положението на работническата класа, за борбата ѝ; внимателно се наблюдаваше и остро се разобличаваха политиката на монархо-фашизма, както и действията на фашистките групи извън управлението.

Още в първия нелегален брой на „Работническо дело“ се формулираше като негова основна задача изграждането на единен всенароден антифашистки фронт. Вестникът доказваше, че всички основни слоеве на народа са засегнати от военно-фашистката диктатура и призоваваше организациите на трудещите се, честните буржоазно-демократични елементи на единна борба. На неговите страници бяха публикувани платформа на единния фронт и писмо до ПП на БЗНС — Врабча 1 с предложение за съвместна борба срещу фашизма и за възстановяване на демократичните права и свобода. Вестникът изтъкваше необходимостта от споразумение между петорката — буржоазната опозиционна групировка — и останалите демократични сили, апелираше за повсеместно изграждане на народноконституционни комитети и масово подписваше под всенародното искане за възстановяване на Конституцията.⁷⁵ Разкривайки нарастващата военна опасност, „Работническо дело“ сочеше открито нейните носители — германския империализъм, фашисткия агресивен блок. И той се солидаризираше със съпротивата на Етиопия, с Испанската република, с всички страни, подложени на фашистка агресия.⁷⁶ Вестникът се обявяваше за създаване на балкански отбранителен блок, опрян на СССР, срещу заплахата от германския и италианския империализъм; този блок не би означавал отказ от правото за национално самоопределение, примирение с несправедливостта — тъкмо в неговите рамки биха намерили разрешение взаимните спорове.⁷⁷ Изобщо съдържанието на „Работническо дело“ като в огледало отразява сложния процес на тактическото преустройство на партията след Седмия конгрес на Коминтерна, на изработването на творческа линия на българското комунистическо движение, която му спечели огромен авторитет в страната и го превърна в първостепенна национална сила.

Известно време след преврата продължи да излиза и теоретичният орган на БКП сп. „Комунистическо знаме“. Фактът, че списанието се печаташе във Виена, бе благоприятен то най-бърже да възприеме новия курс на партията. От книжка пета (май 1934) ръководството на списанието се пое лично от Г. Димитров, а в книжка шеста бе поместена уводната статия „Пред отговорни исторически задачи“, която излагаше новата линия за масово движение на БКП, БЗНС, РСДП и антифашистките елементи в останалите партии.⁷⁸ В края на 1934 г. сп. „Комунистическо знаме“ престана да излиза. След преврата бяха пуснати и няколко броя на „Бюлетин на Задграничното бюро на ЦК на БКП“, съдържащ указания, статии от партийния печат и пр.,⁷⁹ както и на организационния бюлетин на ЦК на БКП.⁸⁰ През 1934 г. излязоха два, а през 1935 г. — пет броя на сп. „Пропагандист“. То се издаваше в две хиляди екземпляра и се печаташе на циклостил. Задачата му бе да разясни основните политически задачи, стоящи пред партията.⁸¹ През 1938—

1939 г. бе издаван циклостилният „Информационен бюлетин на ЦК на БКП“ със статии и материали за вътрешното и международното положение и задачите на партията.⁸²

Свои нелегални вестници издаваха и редица местни партийни ръководства и организации: под името „Болшевик“ излизаха вестници на Втори партиен район в София, на Окръжния комитет в Сливен, на Районния комитет в с. Чехларе, Пловдивско; ОК на РП в Дупница издаваше „Информационен бюлетин“, ОК на БКП в Пловдив — „Войнишка дума“, РК на БКП в с. Дълбоки, Старозагорско — „Комунист“; ОК на БКП в Кюстендил — „Народофронтовец“, Окръжният комитет в Казанлък — „Пролетарски революционен“, в Габрово — „Трудов фронт“, в Бургас — „Червен фар“, районният комитет в с. Водица, Варненско — „Червено знаме“, районният комитет в с. Върбовка, Павликенско — „Единофронтовец“ и т. е. Това бяха циклостилни или хектографирані издания, излизаха в тираж от 130—150, та до два и пет хиляди екземпляра. Редактираха се и се пишеха от местни партийни ръководители, като Съби Димитров, В. Демиревски и Ас. Орански, Д. Каляшки. В тях основните проблеми бяха: организационното и политическото преустройство на партията, борбата за народен фронт против фашизма и капитализма.⁸³ До голяма степен те популяризираха и доразвиваха според местните условия постановките в централния партиен печат и по такъв начин съдействаха за по-широкото им разпространение.

Изключително богат бе нелегалният профсъюзен печат. Както се каза, една от първите организирани след преврата нелегални печатници бе предназначена за органа на НРПП в. „Единство“. От него през 1935 г. излязоха девет броя, през 1936 — осем, а през 1937 — 15. Тиражът му се движеше от хиляда до три хиляди. Вестникът отразяваше положението на работническата класа, на безработните, борбите на пролетариата.⁸⁴ Излязоха няколко броя на в. „Млад работник“ — орган на Младежкия секретариат при НРПС, както и на органите на браншовите профсъюзи: „Земеделски работник“ — на Съюза на земеделските горски работници; „Кожаро-обущар“ на Независимия работнически кожухаро-обущарски съюз; „Металоработник“ — на Независимия метало-работнически съюз, „Тютюноработник“ — на Независимия тютюно-работнически съюз, „Печатарски работник“ на Независимия работнически печатарски съюз и др. Издаваха се и други нелегални синдикални вестници: „Кабел“ — от персонала на Главната дирекция на ПТТ, „Зов на бърснаро-фризьорските работници“, „Продоволствен работник“, „Сигнал“ — вестник на транспортните работници, „Ратай“ — на софийската организация на селскостопанските работници. „Пощенска борба“, „Търговски служащ“, „Текстилен лист“ и пр. Профопозицията в държавните синдикати също издаваше нелегални вестници: Софийски железничар“, „Софийски учител“, „Учителски борба“, „Училищен бюлетин“, „Факел на възпитанието“. Всички тези издания имаха краткотраен живот един-два, най-много до шест-седем броя; почти всички бяха циклостилни, тиражът им бе от няколко десетки до 500 екземпляра.⁸⁵ Но значението им за поддържане на борческия дух на трудещите се бе огромно.

В първите едва-две години след преврата продължи да съществува и т. нар. „низов печат“ — вестници, издавани в отделни пред-

приятия. Такива бяха: „Телеграфопощенец“, от който излязоха 16 броя; „Телефон“ — 4 броя; „Орион“ — издаван от групата на НРПС при фабрика „Орион“, „Бакиш“, „Глория“, „Фортуна“, „Тютюнороботническа борба“ и пр. В „Работнически вестник“ Тр. Костов специално отбелязваше ролята на „широко разпространение и дълбоко проникващ низов печат“ и подчертаваше доброто качество на вестници като „Телеграфопощенец“ и особено „Телефон“, когото сочеше като „образец на низов фабричен печат“. И поставяше задачи „да се закрепят тези вестници“, да се гарантира редовното и навременното им излизане, да се засилват връзките им с масите, да се подобрят те технически, литературно и политически“.⁸⁶

Свои нелегални вестници издаваха и масовите организации, свързани идейно и политически с комунистическото движение; ВМРО (об), ДРО, Рабселс („Солидарност“), Съюза на пролетарските свободомислещи („Свободомислещ“), спортните организации („Трудов спорт“). Помощната организация. В края на 1934 и началото на 1935 г. излязоха три броя на органа на Помощната организация в. „Революционна защита“. През есента на 1935 г. той бе подновен под името „Защита“. В началото видът му бе скромнен, печатът циклостилен, а тиражът — ограничен. От януари 1936 г. излизаше вече на наборен печат, на четири страници, веднаж в месеца при тираж три-четири хиляди екземпляра. Вестникът оказваше морална и политическа подкрепа на жертвите на терора, разобличаваше престъпленията на фашизма и ратуваше за политическа амнистия, изразяваше солидарността си с борците срещу фашизма и реакцията в цял свят. Около една година негов редактор бе Цола Драгойчева. На 22 август 1937 г., когато току-що бе отпечатан брой 16, в помещението, където се подготвяше вестникът, нахлу полицията, арестува сътрудниците му, разгроми техниката.⁸⁷

Широко разпространение доби и нелегалният комсомолски печат. Непосредствено след преврата продължаваше да излиза в. „Червено знаме“ — орган на ЦК на БКП на ДКМС; през 1934 г. бяха отпечатани четири броя, през 1935 — шест, през 1936 — три, като от септември 1935 г. до юни 1936 г. бе орган на Софийския окръжен комитет на Коммосола. Вестникът подлагаше на критика лявото сектантство, изясняваше новия партисен курс.⁸⁸ През 1935 г. излязоха три книжки на органа на ЦК на БКМС сп. „Комсомолска трибуна“. Тук бяха публикувани материалите на Четвъртата нелегална конференция на БКМС и на Петия пленум на БКП, статии за преодоляване на лявото сектантство и за новия партисен курс. Важно значение имаха обнародваните тук работи на Г. Димитров: „Няма да дадем младежта на фашизма“ и статията в памет на младежкия герой Ал. Войков.⁸⁹

След преврата излязоха три броя на органа на РМС в. „Младежка искра“ — пропити от левосектантски дух; един брой на в. „Червен воин“, предназначен за войниците, три броя на в. „Детски глас“ — орган на пролетарските деца в България.⁹⁰ Новият курс в младежкото движение се ознаменува с издания като „Млад антифашист“ и „Единофронтовец“, които, макар още с доста сектантски остатъци, популяризираха идеите за съюз на работническата и трудещата се селска младеж, за единен фронт срещу военно-фашистката диктатура.⁹¹ Немалко

на брой бяха нелегалните издания на БОНСС, но повечето оставаха краткотрайни: „Студентско знаме“, „Историко-филолог“, „Агрономическа трибуна“, „Оргбюлетин на БОНСС“, „Студентска трибуна“, „Физикоматематик“, „Червен студент“ и др.⁹²

Редица местни комсомолски организации и комитети превъзможваха всевъзможни пречки, за да осигурят свои нелегални вестници. Такива издаваха Софийският окръжен комитет, Втори и четвърти район в София, Окръжните комитети в Пловдив, Варна, Бургас, Русе, районните комитети в Кюстендил, Харманли и др.

Нелегалният младежки печат се развиваше главно в първите една-две години след преврата. След това вниманието се съсредоточи най-вече към легалния печат.

Издаваха се много циклостилни есперантски вестници, ръкописни вестници на ученици и местни организации. В затворите се разпространяваха десетки ръкописни политзатворнически вестници, списвани и редактирани от видни партийни ръководители.

Нелегалният партийен печат имаше голямо значение в дейността на партията. Това бе единственият път за открито, без всякакви задръжки разпространение на идеите на партията, на политиката ѝ. Той изпълняваше ролята и на пропагандатор, и на организатор. Работата в него представляваше сурова школа за израстването на новите генерации партийни борци. Но явно преувеличение бе твърдението, че след 1934 г. ролята на нелегалния печат станала изключителна.⁹³ В действителност и в условията на монархо-фашистката диктатура партията неуморно търсеше и намираше възможности за легално проявление, включително и в областта на печата.

б) Легален печат

По времето на деветнадесетомайския режим бяха създадени закони и приложени административни мерки, които трябваше да задушат напълно гласа на партията. Преминало в дълбока нелегалност, комунистическото движение бе длъжно не само да запази, но и да разшири връзките си с масите. В това отношение се полагаха огромни усилия за използване на всяка възможност за легално проявление.

Веднага след преврата Централният комитет обсъди възможностите за издаване на илюстриран информационен вестник, който да замести спрения „Поглед“. Отговорникът за печата при ЦК Вл. Топенчаров и Ж. Натан бяха натоварени да осигурят подробно издание. За целта трябваше преди всичко да се намери редактор, който да притежава известност сред обществото, да не вдъхва подозрение във властта. Изборът пада върху Георги Костов — известен артист и активен комунист. На 29 юли 1934 г. излезе първият брой на в. „Световно огледало“, но още в началото на октомври бе спрял от властта. През 1935 г. бе направен опит за подновяването му, но само след три броя пак бе спрял.⁹⁴ От 1 юни 1935 г. започна да излиза подобен вестник под името „Ведрина“ с отговорен редактор Кр. Пенев и редактор-уредник Л. Огнянов. Обявен като „седмичник за новини, общественост и култура“, вестникът излизаше на четири страници в тираж 3500 екземпляра. Богато

илистриран, той информираше за крупни международни събития и особено за живота в СССР, за вътрешното положение, за борбите на трудещите се у нас и в чужбина.⁹⁵ В края на 1934 г. полицията разреши издаването на нов седмичник „7 дни“, но още в началото на следващата година го забрани.⁹⁶ Краткотраен е животът и на в. „Знак“, чието издаваше предприе през 1935 г. Т. Генов.

След преврата продължи да излиза сп. „Научна трибуна“ (започнало през 1933 г.). В началото на 1935 г. и то беспръчно. Заместено бе от седмичното списание „Научна мисъл“ (22 октомври 1935 — 21 октомври 1936 г.), редактирано от Ст. Б. Станчев. Главното му предназначение бе да разпространява философски и естествонаучни знания и да популяризира съветската наука и техника.⁹⁷ От началото до края на 1935 г. излизаше двуседмичното списание „Нова литература“. В началото на 1936 г. бе преименувано в „Мисъл“ и под това име излиза до 20 октомври 1936 г. Редактираше се официално от Ж. Ошавков, а фактически — от Г. Бакалов. Продължител на сп. „Звезда“, то се превърна в трибуна на пролетарската литература, на комунистическите обществени разбирания. Печатаха се кратки актуални статии по въпросите на социалистическата култура и изкуство, на общественото и икономическото развитие, на международния живот. Сътрудничеа видни партийни дейци и теоретици, като Г. Бакалов, Вл. Топенчаров, Ем. Шекерджийски, Тр. Костов, С. Гановски, Ас. Киселинчев, но също и социалдемократи, безпартийни (напр. Д. Михалчев). В брой 13 бе поместена статията на Г. Димитров „Борбата за мир“, подписана Д. Георгиев — представено като превод от немски език.⁹⁸

Най-крупното завоевание на партията в този момент бе политическият информационен седмичник „Последен час“, излизаш под редакцията на Вл. Топенчаров. В продължение близо на година (10 ноември 1935 — 19 октомври 1936 г.) вестникът излизаше редовно всеки следпразничен ден на четири страници, с много снимки и карикатури, с богата международна информация, в която ударението се поставяше върху политиката и достиженията на СССР, борбата за народен фронт във Франция, испанската гражданска война. Осветявайки политическото развитие, вестникът внимателно прокарваше новата партийна тактика, апелира за миролюбива външна политика, за разбирателство на Балканите, за ориентация към демократичните сили в Европа. Поради специалната строгост, с която цензурата следеше левия печат, „Последен час“ често си служеше с цитати от буржоазните вестници, за да подчертае една или друга своя мисъл.⁹⁹

По решение на ЦК на НРПС трябваше да се осигури издаването на легален профсъюзен вестник. След дълги разpravии със службата по печата на Васил Мавриков бе дадено разрешение да издава вестник „Икономически вести“. Негов фактически редактор бе Начо Иванов. Активно сътрудничесе Ас. Бояджиев. Илязоха само 13 броя и бе спрян. „Икономически вести“ стана единственият легален класов профсъюзен вестник, издаван след 1934 г.¹⁰⁰

Временното, макар и крайно ограничено отслабване на цензурата в края на 1935 г. и през 1936 г. позволяваше да се помисли и за легален ежедневник. Пълномощникът на ЦК за легалния печат Вл. Топенчаров се зае с тази задача. За целта бе учредено на акционерна основа кни-

гоиздателство „Българска книжнина“ с активното участие на Др. Коджейков и В. Горанов. То пое издаването на следпразничния вестник „Последен час“, но задачата му бе най-вече да започне ежедневник. За по-голяма сигурност пред властта, а пък и в съгласие с народнофронтовската тактика на партията бе решено вестникът да се издава общо със социалдемократите. Така се получи разрешението за в. „Трибуна“¹⁰¹. Първият му брой се появи на 14 август 1936 г. Партиен отговорник на вестника бе Вл. Топенчаров, а редактор — Цв. Стефанов. Излизаше на четири страници, в тираж 12—14 хиляди екземпляра. В редколегията влизаха комунисти и социалдемократи, като всеки материал се подписваше за печат от един комунист и един социалдемократ.¹⁰² Сътрудничеха активно със статии Митю Станев, Вл. Топенчаров, арх. Ал. Обретенов, К. Лулчев, Я. Сакъзов, Гр. Чешмеджиев, с репортажи — Кр. Белев и П. Зарев, с разкази — Ив. Вельов и др.

Вестникът поместваше статии и информации за запазване на Търновската конституция и възстановяване на парламентарно-демократичното управление, за избирателни права на жените, за свобода на личността и на цялото общество. Единственият път за нормализация — пишеше М. Станев — е чрез участието на българския народ в обществения и политическия живот чрез свободни избори. Вестникът разкриваше положението на работническата класа в България, защитаваше исканията ѝ.

Голямо място заемаше външнополитическата информация — за Съветския съюз, против германския и италианския империализъм, за гражданската война в Испания, за народния фронт в Испания. Вестникът поддържаше, че България трябва да се ориентира към демократичните държави.

„Трибуна“ представляваше един напълно издържан в техническо и професионално отношение ежедневник. Както бележи редакторът му Цв. Стефанов, тук комунистическите редактори се сблъскали с някои новости: например щатни репортьори, включително спортни. Поместваха се неизбежните романи с продължения, криминална хроника. Търсеха се най-подходящи форми, за да се измами цензурата. По дух „Трибуна“ бе ляв, антифашистки вестник. Наблягаше се върху информацията, а най-вече чрез подбора ѝ проличаваше политическата тенденция.

След тежкия удар, нанесен върху партийния печат с решението на Министерския съвет от октомври 1936 г. за спиране на 17 леви вестници и списания, партията потърси възможности да използва някои от излизашите вестници. Такъв бе в. „Глобус“, започнал да излиза от края на 1934 г. като рекламен лист, но от 1936 г. захвана да рекламира партийните издания, да помества материали за Съветския съюз, против войната. От ноември 1936 г. редактирането му се пое от комунисти. Отговорен редактор бе Н. Футекова, а секретар-уредник — съругът ѝ Коста Веселинов, комунист, който изцяло ръководеше вестника. Сътрудничат Т. Павлов, Ив. Хаджийски, Кр. Белев, П. Зарев, М. Грубешлиева и др. Излиза в четири, понякога — в шест и осем страници със статии и материали по външнополитически въпроси (СССР, Испания, Франция), за съветската култура и литература, както и по актуални вътрешни събития.¹⁰³ Тиражът му бе между хиляда и три хиляди екземпляра. През май 1937 г. и „Глобус“ бе спрял.

Сега бе използван илюстрираният седмичник „Страници“ (3 юни 1937 — 26 януари 1938 г.) — последният легален партийен орган.¹⁰⁴ Направен бе опит за ново издание — в. „Известия“. Разрешено бе на частни лица рекламен лист със същото име. Определена бе редакцията, но още преди да излезе първият брой, вестникът бе забранен.¹⁰⁵ След 1938 г. легални партийни вестници изобщо не се появиха.

Сред легалния комунистически печат важно място заемаха вестните и списанията, издавани по инициативата и под ръководството на Комсомола и РМС.

Непосредствено след преврата Ем. Шекерджийски застана начело на група млади писатели и журналисти, която поде издаването на в. „Младежки преглед“. Излизащ в сравнително голям тираж, вестникът се занимаваше с въпроси на изкуството, историята, политиката и даваше широка информация за Съветския съюз. През 1935 г. бе спрян.¹⁰⁶ През същата година по решение на ЦК РМС започна да излиза в. „Съвременник“, който от 20 февруари 1936 г. прие името „Жар“. Негов редактор бе пак Емил Шекерджийски. Сътрудничеа главно млади прогресивни писатели: Челкаш, А. Барух, Ив. Велъв, П. Вежинов, Кр. Белев, Л. Стрелков, В. Воденичарски и др. Участваха и прогресивни общественици, учени, писатели от различни политически среди — комунисти (Т. Самодумов, Г. Бакалов, Й. Милев), земеделци (М. Геновски, В. Златарева, В. Павурджиев), социалисти (Ас. Златаров, Ц. Братанов), както и Л. Стоянов, д-р Н. Сакаров, Ив. Кинкел, Кр. Станчев и др.

Вестникът помещаваше много разкази, стихове, рецензии за литературни произведения, театър, кино, музика. Специални броеве бяха посветени на годишнината от смъртта на видни революционни и прогресивни писатели — Хр. Ботев, Хр. Смирненски, С. Румянцев, Ц. Церковски. Вестникът ратуваше за демократична, антифашистка прогресивна литература. Разобличаваше настъплението на фашизма в областта на културата у нас и в чужбина (статии за нацистка пропаганда, за възпитанието и просветата в хитлеристка Германия, за трубадура на италианския фашизъм — поета Маринети, и др.).

Въпреки острите ножици на цензурата „Жар“ намираше възможност да се изкаже по подходящ начин върху най-острите проблеми на вътрешното развитие на страната. Обявяваше се за установяване на истинска парламентарна демокрация. Прибягваше до фейлетоните на Ал. Константинов „Разни хора — разни идеали“, „Вие знаете ли що значи „амнистия“, за да бичува съвременните недъзи на обществото. Използваше годишнините на видни възрожденци, за да изтъкне демократическите традиции на народа и примера на борците за национално освобождение.

Главна тема на вестника бе положението и задачите на българската младеж. Поддържаше се специална страница: „По села и градове“, в която кратки дописки разказваха за културните прояви и обществения живот на младежта в страната. Поместваха се репортажи за положението и борбите на младите работници и селяни, за студенти и кандидат-студенти. Стремеше се да отговаря на всички интереси на младежта. На широко обсъждане се поставяха въпросите на любовта, за граждан-

ския брак и пр. Грижеше се за идеологическото възпитание на младото българско поколение. Поради цензурата не можеше открито да се пише за марксистка теория, но читателят ясно разбира за какво става дума. Под заглавие „Какво е необходимо на младежта“ вестникът пишеше: преди всичко правилен миоглед и правилен метод; да усвои оная наука и теория, която отговаря на интересите ѝ.¹⁰⁷

Срещу намеренията на диктатурата да създаде казионна младежка организация „Жар“ издигна призива за свободно организиране на младежта, за единен младежки съюз. На страниците му бе поместено отворено писмо до различни младежки организации, в които се изтъкваше необходимостта от организационно единство на младежта, от доброволното, самостоятелно обединение в името на насъщните младежки интереси.¹⁰⁸

В анкетата по този въпрос се изказваха видни демократични общественици, които подкрепяха идеята за единен младежки съюз.

„Жар“ осведомяваше широко за международните събития, особено за положението и борбите на световната младеж: студентските стачки във Франция, младежта в Германия и Италия, борбата против реакцията на австрийската, американската, френската, югославската младеж, участието на испанските младежи в борбата срещу фашистките метежници и интервенти и пр. Чрез вестника българските младежи получаваха обективна информация за съпротивата на китайския народ срещу японските агресори, за програмата на народния фронт във Франция и Испания. Изключително богата бе информацията за Съветския съюз: съветската култура, изкуство, спорт, положението на съветската младеж, дейността на ВЛКСМ и пр.

Във всеки брой се отразяваше световното движение за мир и специален брой бе посветен на борбата за мир.¹⁰⁹ В много материали се разказваше за мястото на младежта в движението за мир, за международните младежки конференции за мир и участието на пратениците на българската младеж в тях. Ние сме против мирните договори, но и против войната — заявяваше вестникът и като се обявяваше против „самоволната ревизия на договорите“, подчертаваше: лошият мир е по-добър от нова война.¹¹⁰

В „Жар“ бе спрян през октомври 1936 г. За краткото си съществуване той остави трайни следи в прогресивната българска журналистика. По дух той бе комунистически вестник, в който сътрудничеа и леви интелектуалци от Земеделския съюз, и социалдемократическата партия. Главната му заслуга бе, че се противопостави енергично на опитите на монархо-фашизма да спечели младежта, че съдейства за възпитанието на демократичната младеж в дух на непримиримост към фашизма и войната.

Почти едновременно с „Жар“ по решение на Централното настоятелство на БОНСС започна да излиза месечният вестник за наука, изкуство и културен живот „Академик“. Излизаше в тираж четири хиляди екземпляра и има по-продължителен живот (от 26 март 1936 до 24 април 1939 г.). Предназначението му бе да е легален орган на студентския антифашистки фронт. За отговорен редактор бе определен бонсистът Ив. Трифонов (Бурин), но в редакцията участваха и представители на други студентски антифашистки организации.¹¹¹ Активни сът-

рудници на вестника бяха: Ж. Живков, Гр. Филипов, П. Зарев, Вес. Андреев, Ем. Шекерджийски, Ат. Стойков, Ем. Аладжемов, В. Воденичарски, Ст. Караkostов, М. Русинов. Поместваше разкази и стихове от Людмил Стоянов, Д. Чавдаров — Челкаш, П. Вежинов, К. Калчев, Сл. Васев, Мл. Исаев, Лоз. Стрелков, Ив. Бурин и др.

В. „Академик“ издигна призива на демократичното студентство: Където народът — там и ние, и се обявяваше за единството на студентската младеж независимо от мирогледни различия, в името на общите ѝ интереси.¹¹² Много статии и материали разкриваха положението на университета, студентските борби и искания (специална рубрика „Из факултети и аудитории“), икономическото положение на студентството. Вестникът се обявяваше за пълни права за образование на девойките, подкрепяше борбите на кандидат-студентите, описваше бедственото положение на интеллигентите-безработни. Когато монархо-фашисткото правителство пристъпи към провеждане на законодателни избори, то побърза да отнеме изборителните права на студентите. „Академик“ остро реагира срещу новото потъпкване на Конституцията. По време на законодателните избори част от изборителните права на студентите бяха върнати — те можеха да избират, но не да бъдат избирани. „Академик“ настояваше за пълни изборителни права и призоваваше студентите да бъдат в изборите заедно с народа, да работят за народното единство, да гласуват за народните, т. е. за народнофронтовските кандидати.

В. „Академик“ не се ограничаваше с чисто студентските въпроси. Борбата на демократичното студентство се разглеждаше като част от общата борба на народната младеж. На страниците му се отделяше голямо място за положението и борбите за учениците в гимназиите, на работата на селската младеж, в читалищата, в младежките кооперативни групи. И тук се апелираше за организационно и политическо единство на българската младеж.

Борбата срещу фашистката идеология, за идейното и политическото възпитание на младежите бе една от главните задачи на вестника. Той се противопоставяше срещу „насаждането на чужди разбирания, учения и морал, които противоречат на демократическите и свободолюбиви традиции на народа“ и в случая имаше пред вид именно фашистката пропаганда. Сочеше примера на възрожденците, на Ботев и Левски като образец на истински патриотизъм срещу раздухвания национализъм и шовинизъм от управляващата буржоазия. Критикуваше антинаучните фашистки теории. Обосноваваше нуждата от „съвременен, научен мироглед“. Вестникът поддържаше рубрика „Наука и философия“, в която печаташе кратки статии по основните въпроси на марксистката философия.

Както и в останалия легален комунистически печат, темата за опасността от нова война, за запазване на мира бе преобладаваща. Много материали бяха поместени за световния младежки конгрес в Женева за мир (31 август — 7 септември 1936 г.): приносът на българската младеж за подготовката на конгреса, програмата на конгреса, изявления на български общественици и учени за конгреса и пр. Широко се отразяваха събитията в Испания. Популяризираха се достиженията на Съветския съюз, особено в областта на образованието и културата. Задъл-

бочено и теоретично се подхождаше към преценката на международните събития. Външнополитическата платформа на БКП добиваше чрез вестника разпространение сред различни младежки среди. Обявявайки мирните договори след Първата световна война като несправедливи, „Академик“ се изказваше за ревизията им по мирен път, в рамките на ОН, против използване на сила за разрешаване на междудържавните противоречия, против империалистическата интервенция. Вестникът подчертаваше волята на българския народ да живее в мир, във всестранно и ползотворно сътрудничество със съседите. Демонстрираше се солидарност с младежта в чужбина, бореща се против реакционната политика на собствената буржоазия или срещу агресията на империализма.

Ярко антифашистки, демократичен младежки орган, в. „Академик“ представляваше важна печатна трибуна на комунистическата партия, на нейната народнофронтовска тактика и нейната борба срещу диктатурата.

В края на двадесетте и началото на тридесетте години излизаха редица комунистически литературни вестници и списания, които бяха спрени след деветнадесетомайския преврат. И в условията на монархофашизма партията не пренебрегваше тази важна форма на обществено въздействие. Още през ноември 1934 г., на мястото на забранения след преврата в. „Щит“ започна да излиза в. „Литературен преглед“. Той съществува по-малко от половин година — пак бе спрял, — но за това кратко време отстояваше партийните позиции в литературата, пропагандираше социалистическия реализъм и съветската литература, а едновременно изразяваше ясно антифашисткото си отношение към основните проблеми на страната и света.¹¹³ През октомври 1935 г. излезе първият брой на в. „Кормило“ — легално издание на БКП за литература, изкуство и критика. Редактираха се от Пант. Матеев, а сътрудничеа най-изтъкнатите творци на лявото изкуство: Л. Стоянов, Хр. Радевски, Г. Караславов, Г. Гелев, Ал. Жендов, Н. Вапцаров и др. Вестникът имаше голямо значение за развитието на прогресивната българска литература. Сред сътрудниците му обаче възникваха някои теоретични спорове, които довеждаха до спирането му. Той бе заместен от двуседмичния вестник „Брод“, излизащ под редакцията на Ив. Вельов и при участието на Г. Бакалов, Л. Стоянов, С. Гановски, Н. Хрелков и др. През октомври 1936 г. „Брод“ бе спрял от властта.¹¹⁴ Направени бяха опити и за хумористични издания: в. „Горчив смях“ с фактически редактор Кр. Вълков, излязал през 1936 г., в двехиляден тираж, а след него — в. „Хоровод“ (27 май 1937 — 3 юни 1939 г.) под ръководството на Н. Ланков и Челкаш.¹¹⁵ Издаваха се еднократни вестници по случай годишнини на Смирненски, Шевченко, Пушкин, по случай смъртта на Ас. Златаров и Г. Бакалов.¹¹⁶

Все по-стесняващите се възможности за легалния партийен печат увеличаваха значението на общодемократичните, реалистични литературни издания, в които сътрудничеа и писатели-комунисти. Такива бяха: в. „Лик“ (започнал в края на 1934 г. под името „Прожектор“, после преименован), редактиран от Ем. Коралов, Г. Цанев, Св. Минков. Вестникът продължаваше да излиза до юни 1936 г. въпреки еkleктизма си отстояваше реалистични позиции, даваше обективна информация за Съ-

ветския съюз.¹¹⁷ По-късно се появи сп. „Изкуство и критика“ (1938—1943), редактирано от Г. Цанев, в което намериха място творби на писатели-комунисти в най-трудните години за прогресивната литература.¹¹⁸ За известно време на антифашистки, прогресивни позиции стои и седмичният литературен вестник „Час“¹¹⁹. Голяма заслуга за борбата срещу официалния естетизъм и индивидуализъм в литературата, за пропагандиране на съветската литература имаше литературният седмичник „Литературен глас“, издаван от Д. Б. Митов.¹²⁰ Интересно явление в демократичната българска периодика бе в. „Светлоструй“, започнал да излиза през 1928 г. в с. Щръклево, Русенско, под редакцията на Д. Добрев, а през 1936 г. — преместен в София. Вестникът бе богат по съдържание. В него сътрудничеа демократично настроени писатели, общественици, журналисти, водещи постоянна борба срещу реакцията на културния фронт.¹²¹

* * *

Легалният комунистически печат в условията на монархо-фашистката диктатура бе едно от големите завоевания на партията, красноречиво свидетелство за нейните възможности да съчетава успешно легалните и нелегалните форми на борба, да превъзмогва всевъзможни трудности, но да запазва и разширява връзките си с масите, да се противопоставя на фашистката идеология и политика, да разнася идеите си и ги превръща в материална сила. Всичко това се постигаше при неимоверно трудни условия; фашистки закони, драконовска цензура, непрестанни конфискации, спирания на вестници и списания, полицейски и съдебни преследвания срещу журналистите. Не бива да се забравя, че партията разполагаше с ограничени финансови възможности, които не ѝ позволяваха да конкурира с щедро субсидираните от държавата издания или вестници, които имаха зад себе си акционерни дружества, разчитаха на солидни постъпления чрез рекламите. По правило партийните вестници и списания имаха сравнително малък тираж. Те се уповаваха най-вече на подкрепата на читателите.

Издаваха се предимно информационни вестници, които често трябваше да копират някои проблеми на буржоазната журналистика — едно, за да привлекат повече читатели, друго, за да заблудят цензурата. Пишеше се на езоповски език и по-скоро идеите се предлагаха чрез подбора на информацията, отколкото чрез преки внушения. И въпреки всичко — легалните издания прокарваха последователно партийната линия; чрез тях основните лозунги на Комунистическата партия получаваха широко разпространение.

¹ Тр. Костов. Избрани статии, доклади и речи. С., 1964, с. 67 и сл.

² Статията на Омарчевски не бе допусната от цензурата; една от статиите на Смилов — също, но той я разпространи в ръкопис, в статията на Арнауудов цензурата зачеркна апела му за гарантирани права и задължения на народа (ЦДИА, ф. 11. оп. 1, а. б. 1603, л. 1; ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 407, л. 104—105, 107—108).

³ Ил. Димитров. Българската демократична общественост, фашизмът и войната (1934—1939). — Год. Соф. унив. фил. ист. фак., т. I—XIV, ч. 2, 1972, с. 68.

⁴ И. Димитров. Българо-италиански политически отношения (1922—1943). С., 1976.

⁵ И. Димитров. България на Балканите и в Европа. С., 1980, с. 68 и сл.

⁶ Цв. Стефанов. Комунистическият и антифашистки печат през времето на фашистката диктатура (кратък очерк). С., 1960, с. 228.

⁷ Нови дин, № 12, 7 септ. 1934.

⁸ Днес, № 150, 3 авг. 1936; № 165, 20 авг. 1936; № 211, 15 окт. 1936.

⁹ СД XXIV НС, I р. с., кн. I, с. 62.

¹⁰ През 1926 г. се основава Български радиоклуб с цел да действа за въвеждане, разпространение и усъвършенстване на радиото в България. Година по-късно Народното събрание приема първия закон за радиото. В началото на 1930 г. са регистрирани 2263 радиоапарата, от които 940 в София. През 1929 г. се излъчват първите радиопредавания на български език, а от 1930 г. има вече по 2—3 седмични програми от 3—4 часа (Р. Ханджиева. Из историята на радиопредаванията в България (1926—1944). — ИДА, т. 21, 1971, с. 253 и сл.; М. Мпнков. Увод в радио- и телевизионната журналистика. С., 1973, с. 58 и сл.).

¹¹ Пак там.

¹² „Зора“ започва да излиза през май 1919 г. като издание на а. д. „Български печат“. Той е свързан с демократическата партия (един от основателите му е крупният капиталист Ст. Чапрашников) и с ВМРО, представлявана от Дананл Крапчев, който е и главната фигура във вестника (вж. Хр. Д. Бръзиков. Спомени и впечатления на един журналист за български вестници и журналисти от 1915 г. до 1944 г.; ЦДИА, ф. 543, оп. 1, а. е. 82, л. 51, 59, 61).

¹³ ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 712, л. 77, 121.

¹⁴ „Зора“, № 6045, 9 авг. 1939. Хр. Д. Бръзиков обяснява прогерманската ориентация на „Зора“ чрез македонския произход на Дан. Крапчев: той бил убеден, че Германия ще помогне за присъединяването на Македония към България (Хр. Д. Бръзиков. Цит. съч., с. 59, 61).

¹⁵ Хр. Д. Бръзиков. Цит. съч., с. 155—157.

¹⁶ Утро, № 7949, 14 февр. 1936.

¹⁷ ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 712, л. 26.

¹⁸ По време на икономическата криза вестникарското обединение „Съединени печатници“ изпитва сериозни финансови трудности; от тях решава да се възползва Френско-белгийско-българската банка, за да откупи акциите му. Чрез посредничеството на италианския пълномощен министър Пиачентини обединението получава от Българо-италианската търговска банка заем от един милион лева. Нужни са обаче още седем милиона. Дамянов отива в Рим с препоръка от Пиачентини, в която се твърди, че Дамянов поддържа политиката на Италия и прокарва чрез вестниците си влиянието ѝ и предлага Италия да откупи всички акции на обединението, за да си запази важно пропагандно средство. Не са известни резултатите от преговорите в Рим, но Дамянов запазва вестниците си, а и политическата линия. Изглежда, че помощ е получил ако не от Рим, то от Берлин или Будапеща, които също посещават по това време (МАЕ, as, ss, р. 1815, С., 21 септ. 1930, № 2235 (822)).

¹⁹ „Зоря“ излиза от 1914 до 1918 г., през 1919 г. е подновен от Ат. Дамянов, пак прекъсва и започва да излиза отново през 1929 г. с главен редактор Кр. Станчев (Хр. Д. Бръзиков. Цит. съч., с. 13 и сл.).

²⁰ Ж. Натан. Паметни времена. С., 1970, с. 239; Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 268.

²¹ Заря, 5269, 19 март 1939, № 5270, 20 март 1939.

²² ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 746, л. 9, 13, 122.

²³ Пак там, а. е. 712, л. 77, 121.

²⁴ Пак там, а. е. 1198, л. 13.

²⁵ В. „Мир“ започва да излиза още през 1894 г. като орган на народната партия. В навечерието на Първата световна война формално престава да изпълнява ролята на партийен орган; изданието му се поема от а. д. „Мир“, в което главни акционери са видните народници Ат. Буров, Ив. Буров и Г. Губиделиков (Хр. Д. Бръзницов. Цит. съч., с. 208). Дълго време (1912—1936) главен редактор е Ив. Пеев-Плачков, а след това д-р Б. Вазов (до 1938 г.) и Хр. Д. Бръзницов.

²⁶ Пак там, с. 119 и сл.

²⁷ Мир, № 10904, 23 ноем. 1936; № 10625, 8 февр. 1937; № 11191, 11 ноем. 1937, № 11194, 15 ноем. 1937.

²⁸ Ж. Натан. Цит. съч., с. 242.

²⁹ Бръзницов обяснява излизането на Пеев-Плачков от „Мир“ с лични спорове и пикантерии (Хр. Д. Бръзницов. Цит. съч., с. 104 и сл.). В действителност причината е политическа — главният редактор на „Мир“, е застанал открито на позициите на монархо-фашизма, което не се нрави на издателите на вестника. Той после основава свой вестник — „Нов мир“, — нещо като паралелно издание на „Мир“, но не просъществувало дълго. Тогава се превръща в постоянен коментатор на правителствения вестник „Днес“.

³⁰ А собственото си излизане от „Мир“ Бръзницов обяснява със съпротивата на издателите срещу прогерманския курс на вестника, който той се опитвал да наложи (Хр. Д. Бръзницов. Цит. съч., с. 206—209). И Бръзницов намира убежище в правителствения печат.

³¹ „Камбана“ излиза от 1907 г. През 1934 г. е купен от Лазар Поповски и поставен в услуга на деветнадесетомайския режим. След падането на режима е спрял, а Поповски — арестуван: „има подозрение, — е отбелязано в дневника на в. „Заря“, — че е вземал пари за вестника си от чужда държава“ (ЦДИА, ф. 105, оп. 1, а. е. 53, л. 18).

³² Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 268.

³³ ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 712, л. 253, 12—13, 17, 122.

³⁴ Пак там, л. 13.

³⁵ Север, № 1966, 15 апр. 1937.

³⁶ История на младежкото революционно движение. С., 1971, с. 347, 363.

³⁷ Народ, № 1, 1 май 1937; № 2, 2 юни 1937; № 3, окт. 1937.

³⁸ ЦДИА, ф. 3, оп. 1, а. е. 555, л. 6.

³⁹ ЦПА, ф. 3, оп. 1, а. е. 555, л. 6.

⁴⁰ ЦДИА, ф. 370, оп. 4, а. е. 1205, л. 3.

⁴¹ В. Ковачев. Нелегалният периодичен печат 1918—1944. Библиографски указател. С., 1968, с. 286.

⁴² Ив. Богданов. Българска литературна периодика. Приносът на периодичния печат в развитието на българската литература. С., 1972, с. 243—244; Д. В. Петрова. БЗНС и народният фронт (1934—1939). С., 1967, с. 18; ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 746, л. 1; а. е. 12, л. 4; а. е. 1205, л. 2.

⁴³ Д. Добрев. През моите очи, статии, спомени, впечатления. С., 1974, с. 174.

⁴⁴ Д. В. Петрова. Цит. съч., с. 46.

⁴⁵ ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 712, л. 13, 77, 122.

⁴⁶ Д. В. Петрова. Цит. съч., с. 149 и сл.

⁴⁷ В. Ковачев. Цит. съч., с. 38, 269; ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 1205, л. 1—2.

⁴⁸ Работнически вестник, № 9, ноем. 1935.

⁴⁹ ЦПА, ф. 3, оп. 4, а. е. 450, л. 265.

⁵⁰ Нация и земя, № 32/40, 25 февр. 1937; № 1/2, 1 авг. 1937.

⁵¹ Г. Славчева. Еволюцията на П. К. „Звено“ към антифашистко сътрудничество с БКП в навечерието на Втората световна война. — ИИИ на БКП. С., 1974, с. 83—86, 96—100, 104—109.

⁵² ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 746, л. 142. Списание „Бразда“ продължава да излиза до 1942 г. Издаването му е подновено в първите години след Деветосептемврийското въстание.

⁵³ Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 228; П. Георгиев, Ал. Бурмов, Цв. Стефанов. История на българския работнически печат. С., 1954, с. 226—227.

- 54 Цв. Стефанов. Цит. съч.; Генчо Пенчев. Нелегалните печатници на Партията. С., 1965, с. 196 и сл. ЦДИА, ф. 105, оп. 1, а. е. 51, л. 15.
- 55 25 години „Работническо дело“, 1927—1952. С., 1952, с. 343—347.
- 56 Г. Пенчев. Цит. съч., с. 232 и сл.
- 57 Пак там, с. 239.
- 58 Пак там, с. 241 и сл.
- 59 Пак там, с. 252—254, 325, 328, 371, 387.
- 60 Й. Катранджиев. Години на изпитания. С., 1975, с. 174 и сл.
- 61 П. Георгиев, Ал. Бурмов, Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 229.
- 62 Г. Пенчев. Цит. съч., с. 505; 25 години „Работническо дело“, с. 195; В. Ковачев. Цит. съч., с. 3—4.
- 63 Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 229.
- 64 В. Ковачев. Цит. съч., с. 337 и сл.
- 65 Работнически вестник, № 4, 25 юли 1935; № 9, ноем. 1935; № 11, 30 ноем. 1935; № 12, 10 дек. 1935; № 1, 10 ян. 1936; № 3, 30 ян. 1936; № 1, 15 февр. 1937; № 10, 15 окт. 1937.
- 66 Пак там, № 7, окт. 1935; № 18, 24 ноем. 1936.
- 67 Пак там, № 7, окт. 1935; № 18, 24 ноем. 1936; № 9, ноем.
- 68 Пак там, № 5, септ. 1935; № 8, 25 окт. 1935; № 9, ноем. 1935; № 11, 30 ноем. 1935.
- 69 Пак там, № 3, 1 авг. 1935.
- 70 Пак там, № 2, 2 юни 1935.
- 71 Пак там, № 9, ноем. 1935; № 11, 30 ноем. 1935.
- 72 Пак там, № 13, 2 авг. 1936.
- 73 Пак там, № 1, май 1939.
- 74 25 години „Работническо дело“, с. 195; В. Ковачев. Цит. съч., с. 402 и сл.
- 75 Работническо дело, № 2, 1 авг. 1935; № 5, 10 окт. 1935; № 7, 25 март 1937.
- 76 Пак там, № 1, 20 юни 1935; № 4, 15 окт. 1935; № 1, 25 ян. 1936; № 4, 14 ян. 1937.
- 77 Пак там, № 7, юли 1939.
- 78 Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 230; В. Ковачев. Цит. съч., с. 232 и сл.
- 79 В. Ковачев. Цит. съч., с. 45—47.
- 80 Пак там, с. 298—300.
- 81 Пак там, с. 333—335.
- 82 Пак там, с. 149 и сл.
- 83 Пак там, с. 30—32, 8, 96—98, 187—188, 286, 330—333, 454—455, 479—483.
- 84 Пак там, с. 98—106, л. 42.
- 85 Пак там, с. 141—142, 162—165.
- 86 Работнически вестник, № 3, 1 авг. 1935.
- 87 Вж по-подробно Ц. Драгойчева. Щурмът. Повеля на дълга (спомени и размисли), кн. 3. С., 1975, с. 150—165.
- 88 Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 238; В. Ковачев. Цит. съч., с. 494—500.
- 89 В. Ковачев. Цит. съч., с. 182—184.
- 90 Пак там, с. 7, 91, 256, 258, 473.
- 91 Пак там, с. 247.
- 92 Пак там, с. 28, 301, 441—445, 478—479.
- 93 Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 228.
- 94 Ж. Натан. Цит. съч., с. 178; Цв. Стефанов. Цит. съч., 249; ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 1198, л. 13, 16, 45, 49.
- 95 Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 248; ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 1198, л. 16.
- 96 ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 1198, л. 13, 49.
- 97 Пак там, л. 13; Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 249.
- 98 Ив. Богданов. Цит. съч., с. 237—238; Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 253; П. Георгиев, Ал. Бурмов, Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 243.
- 99 Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 249—250.
- 100 Пак там, с. 258; В. Мавриков. Из моя живот. С., 1955, с. 65.
- 101 Др. Коджейков. Рождение и съзидане. С., 1966, с. 183—185; П. Цанев. Марксистко-ленинската книга през периода на фашистката диктатура (1923—1944), историко-библиографски преглед. С., 1965, с. 201.
- 102 Цв. Стефанов. Цит. съч., с. 242—243, 258—260; Ал. Бурмов, Ив. Стефанов. Цит. съч., с. 242—243.

- ¹⁰³ Ц. в. Стефанов. Цит. съч., с. 264—265; Ст. Стойменов. Страници из техният живот. С., 1972, с. 132 и сл. По време на войната К. Веселинов е пратен в концлагер, там и умира.
- ¹⁰⁴ Ц. в. Стефанов. Цит. съч., с. 266—267.
- ¹⁰⁵ Пак там, с. 267—268.
- ¹⁰⁶ И. Самуилов. Емил Шекерджийски. Биографичен очерк. С., 1972, с. 79—80.
- ¹⁰⁷ Жар, № 1, 20—февр. 1936.
- ¹⁰⁸ Пак там, № 1, 20 февр. 1936.
- ¹⁰⁹ Пак там, № 6, 25 март 1936.
- ¹¹⁰ Пак там, № 28, 1 септ. 1936.
- ¹¹¹ БОНСС — спомени на дейци на Българския общ народен студентски съюз. С., 1958, с. 94, 108; История на младежкото революционно движение, с. 340.
- ¹¹² Академик, № 3, 15 май 1936.
- ¹¹³ В. Колевски. Патосът на Октомври. Съветската литература в българския пролетарски и антифашистки литературен печат, 1917—1943. С., 1964, с. 463—465, Ц. в. Стефанов. Цит. съч., с. 254; Ив. Богданов. Цит. съч., с. 230—232; ЦДИА; ф. 370, оп. 2, а. е. 1197, л. 13.
- ¹¹⁴ В. Колевски. Цит. съч., с. 490 и сл.; Ц. в. Стефанов. Ц. ст., с. 230—232; ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 1198, л. 13.
- ¹¹⁵ Ив. Богданов. Цит. съч., с. 248, 250—251.
- ¹¹⁶ Ц. в. Стефанов, Цит. съч., с. 248, 250—251.
- ¹¹⁷ Ив. Богданов. Цит. съч., с. 268.
- ¹¹⁸ Ив. Богданов. Цит. съч., с. 232—234; В. Колевски. Ц. ст., с. 463—465.
- ¹¹⁹ Ив. Богданов. Цит. съч., с. 244—246.
- ¹²⁰ Пак там, с. 200—203.
- ¹²¹ Пак там, с. 198—200; Д. Добрев. Бразди в бъдещето, спомени, срещи, разговори. С., 1973; Д. Добрев — През моите очи. С., 1974.